

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Інститут філології й журналістики

Кафедра методики філологічних дисциплін і стилістики української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА
на тему:
**«ДІЄСЛОВОНАЗВИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДЕНОТАТИВ
ІЗ СЕМАНТИКОЮ «ЗВУЧАННЯ» НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ
МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО)»**

Здобувача ступеня вищої освіти магістр
групи МУФЗ
галузі знань 0203 Гуманітарні науки
спеціальності 8.02030301
Українська мова і література*
Глушкової Марії Ігорівни

Керівник: доктор філологічних наук,
професор **Іваницька Ніна Лаврентіївна**
Розширена шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка: ECTS _____

Голова комісії

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Вінниця – 2016 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ДЕНОТАТИВНА ПРИРОДА ДІЄСЛОВА.....	7
1.1. Вивчення дієслова у мовознавчій науці.....	7
1.2. Денотативний підхід до вивчення дієслова.....	19
1.3. Автосемантичні дієслова української мови.....	23
1.4. Синсемантичні дієслова української мови.....	26
Висновки до першого розділу.....	29
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІЄСЛОВОНАЗВ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДЕНОТАТИВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ «ЗВУЧАННЯ» В ПРОЗІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО.....	30
2.1. Словоназви із семантикою «звучання» у контексті дієслівної лексики.....	30
2.2. Семантичні групи дієслів звучання у прозових творах Михайла Коцюбинського.....	37
2.3. Формально-граматичні параметри дієслів звучання у прозі Михайла Коцюбинського.....	46
Висновки до другого розділу.....	52
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57
ДОДАТКИ.....	68
<i>Додаток А</i> Картотека речень.....	68
<i>Додаток Б</i> Діаграма частотності вживання різних семантичних груп дієслів звучання у творах Михайла Коцюбинського.....	69

ВСТУП

У центрі уваги українських мовознавців упродовж останніх десятиліть перебувають питання, пов'язані із загальною теорією граматичного ладу мови, з усебічним, комплексним вивченням його компонентів. Дієслово – універсальний, складний за будовою та найбільшою кількістю граматичних категорій, значень, форм і парадигм лексико-граматичний клас слів, тому науковці визначають його, поряд з іменником, як центральну частину мови.

Українське дієслово в різних аспектах досліджували О. Бабакова, В. Гумовська, І. Джочка, Н.Л. Іваницька, Н.Б. Іваницька, В. Каленич, Т. Лагута, Н. Лахно, О. Леута, Л. Лонська, Т. Масицька, Н. Мединська, Т. Мирончук, М. Навальна, Н. Ніколаєва, І. Овчиннікова, О. Орендарчук, Т. Парасюк, Г. Пашковська, Н. Пославська, І. Прокопенко, Т. Савчук, Л. Сегін, А. Середницька, Г. Серпутько, О. Сорочан, І. Чепуріна, А. Шумейкіна.

Системне вивчення дієслівних груп розпочато в 60-х роках минулого століття, проте перші праці мали переважно оглядовий характер. Новий етап у вивченні лексико-семантичних груп (ЛСГ) сформувався тоді, коли об'єктом дослідження стали не окремі групи дієслів, а семантичні поля. Відомі різні класифікації виділення семантичних груп дієслів: І. Вихованця, В. Русанівського, Л. Щерби та ін.

У зарубіжному мовознавстві типології дієслів присвячені праці Ю. Апресяна, Л. Бабенко, Л. Васильєва, Ф. Данеша, Е. Кузнецової, Е. Падучевої, Е. Рахіліної, У. Чейфа, Ю. Шведової та ін.

Дієслова «звучання» української мови привертали увагу мовознавців, зокрема вони стали об'єктом вивчення в дисертації Є. Карпіловської «Конструювання дієслівних зон словотворчих гнізд (на матеріалі українських дієслів звучання)», частково розглядалися як ілюстративний матеріал у роботі Л. Пустовіт «Словник української поезії другої половини ХХ ст.» Типологічне дослідження ономотопеїчних слів української,

російської та англійської мов було здійснене І. Гаценко. Як відвигукові похідні дієслова звучання фрагментарно досліджувалися О. Курило. Важливим у цьому аспекті є дослідження «Функціонально-семантична класифікація автосемантичних дієслів в українській та англійській мовах» Н.Б. Іваницької.

Актуальність теми магістерської роботи зумовлена інтересом сучасної лінгвістики до проблем аналізу лексико-семантичної системи мови та важливістю дослідження семантичних структур дієслів. Значеннєве наповнення і динаміка семантичних меж дієслова, своєрідність значень та форми їх зв'язку в дієслові потребують всебічного й ґрунтовного розгляду, особливо у контексті окремого письменника та його індивідуального стилю.

Мета роботи – з'ясувати природу, формально-синтаксичні особливості та функції дієсловоназв процесуальних денотатів із семантикою «звучання» в прозових творах Михайла Коцюбинського.

Для досягнення мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- зробити ретроспективний аналіз наукового вивчення українського дієслова;
- дослідити принцип поділу дієслів на автосемантичні й синсемантичні;
- систематизувати знання про лексико-семантичні розряди дієслів;
- виявити та описати лексико-семантичні групи дієслів «звучання» в ідіостилі Михайла Коцюбинського;
- проаналізувати походження, словотвірні моделі та формально-синтаксичні особливості дієслів із семантикою «звучання»;
- з'ясувати особливості функціонування аналізованих дієслів у прозі Михайла Коцюбинського.

Об'єктом дослідження є дієслівна система української мови.

Предмет – дієсловоназви процесуальних денотатів із семантикою «звучання», їхні семантичні та формально-синтаксичні ознаки.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта і мета дослідження зумовили використання описового методу, на підставі якого узагальнюються спостереження над зібраним фактичним матеріалом, і методу компонентного аналізу (виділення лексико-семантичних груп і підгруп дієслів, визначення структури дієслівних значень, встановлення семантичних ознак). Матеріал дослідження сприяв застосуванню контекстологічного, кількісного, функціонального методу. Це дало можливість усебічно розглянути семантику і функціональні особливості досліджуваних лексем.

Методологічною базою дослідження стали праці відомих українських мовознавців, що стосуються проблем поділу дієслів за семантично-граматичними властивостями на класи (автосемантичні, синсемантичні), лексико-семантичні поля й групи: «Структура лексичної і граматичної семантики» М. Русанівського, «Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць» Н. Гуйванюк, «Грамматика української мови. Синтаксис» І. Вихованця, «Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці», «Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис» А. Загнітка, «Номінація процесуального денотата в українській та англійській мовах: Тексти лекцій», «Повнозначне слово в його проекції на денотат» Н. Іваницької, «Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика», «Синтагматика українського дієслова і синтаксичний аналітизм» Н.Б. Іваницької, «Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові» О. Леути, «Структура синтаксичних категорій» М. Мірченка, «Значение и структура языка» У. Чейфа, «Языковая система и речевая деятельность» Л. Щерби тощо.

Матеріалом для написання магістерської роботи слугувала картотека речень із наявними в них номінаціями процесуальних денотатів

із семантикою «звучання» – 500 прикладів, вибраних із прозових творів Михайла Коцюбинського.

Аналізовані речення подаємо у вигляді додатків до роботи. У них матеріал скомплектовано за семантичними групами.

Наукова новизна роботи. У роботі окреслено функціонально-семантичні особливості дієсловоназв процесуальних денотатів «звучання» у прозових творах Михайла Коцюбинського.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що вона певною мірою узагальнює теоретичні надбання мовознавчої науки щодо розуміння проблеми лексико-семантичних розрядів дієслів, описує їхні структурно-семантичні особливості на конкретному матеріалі.

Практична цінність дослідження. Матеріал магістерської роботи може бути використаний на практичних заняттях сучасної української літературної мови, а також у спецкурсах і спецсемінарах із синтаксису, лексикології, лексикографії та стилістики української мови, для написання рефератів та статей.

Апробація дослідження. Результати дослідження частково були висвітлені в доповіді на звітній науково-практичній конференції викладачів, аспірантів і студентів інституту філології й журналістики (19-20 квітня 2016 року).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано статтю «Семантико-синтаксичні особливості дієслів «звучання» в імпресіоністичній прозі Михайла Коцюбинського» у збірнику наукових праць «Методичний пошук учителя-словесника. Випуск 5», який видала кафедра методики філологічних дисциплін і стилістики української мови ВДПУ.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів (семи підрозділів), висновків, списку використаних джерел, що нараховує 97 позицій, і додатків.

РОЗДІЛ І. ДЕНОТАТИВНА ПРИРОДА ДІЄСЛОВА

1.1. Вивчення дієслова у мовознавчій науці

Дієслово – носій динамічної ознаки, представленої як дія або процес, що має певні часові показники: тривалість, нетривалість, початок процесу, ознаку закінченості тощо. Головна семантико-синтаксична властивість дієслова полягає в тому, що воно служить предикативним центром речення.

С. Бевзенко зазначає, що «ні одна із частин мови не зазнала таких величезних змін, які відбулися в дієслівній системі української мови протягом її історичного розвитку. Вони проникли в основні граматичні категорії дієслів виду і часу, значно видозмінивши їх і разом з ними всю дієслівну систему, зробили значні перетворення в неособових дієслівних формах тощо» [8, с. 42].

На початку XVI ст. з'являються перші граматичні та лексикографічні праці, в яких учені вдавалися до аналізу церковнослов'янської та розмовно-народної української мови. Однією з перших та найважливіших для східнослов'янської лінгвістики мовознавчих праць вважається «Грамматика доброглаголиваго еллино-словенскаго языка» (1591р.), укладена учнями Львівської братської школи під керівництвом грецького викладача Арсенія Еласонського. Ця праця є перекладом із грецької і ґрунтується на грецьких та західноєвропейських підручниках з граматики.

Детально східнослов'янське (з українськими елементами) дієслово проаналізоване і в наступних працях – граматиках Л. Зизанія «Грамматика словенска, совершеннаго искусства осми частій слова» (1596 р.), що вважається найпершою спробою осмислити, нормалізувати й послідовно викласти морфологію церковнослов'янської мови, та М. Смотрицького «Грамматика славенская» (1618 р.), де вперше в історії мовознавства представлено курс граматики в основних розділах: орфографії, етимології,

синтаксисі, просодії. Ці дослідження суттєво вплинули на подальший розвиток мовознавчої думки.

Наступним ґрунтовним дослідженням граматичної структури мови є виняткова праця в історії української філології – «Грамматика словенская» І. Ужевича (1645 р.), написана латинською мовою.

У ХІХ ст. мовознавці переважно зосереджувалися на дослідженні української фонетики, акцентології, лексики, основним чином діалектів, тому суто граматичні дослідження, у порівнянні з вищеназваними мовознавчими напрямками, не були численними і на теренах тодішньої України здійснювались переважно в рамках вивчення російської мови, часто у порівняльному аспекті. Таким чином, лексичний склад дієслів та їхні морфологічні ознаки вивчали передусім засновники українського порівняльно-історичного мовознавства й діалектології, зокрема М. Максимович і М. Бодянский. Значний інтерес до зазначеної проблематики на фоні слов'янських мов проявляв В. Григорович – видатний російський славіст українського походження.

У вивчення українського синтаксису (в рамках вивчення східнослов'янських мов) й синтаксичних властивостей дієслова, а також його граматичних категорій зробили вагомий внесок І. Срезневський, О. Потебня, П. Житецький. Так, саме на дієслові зосереджує увагу О. Потебня в останньому томі своєї найґрунтовнішої мовознавчої праці «Из записок по русской грамматике» (1874-1899 pp.).

Більш сприятливі умови для дослідження української мови в 20-40 pp. ХІХ ст. виникли на західноукраїнських землях. Проблеми словотворення та словозміни дієслів в українській мові зокрема розглядали І. Могильницький, М. Лучкай, Й. Левицький, Й. Лозинський, П. Дячан, який створив вдалу українську граматичну термінологію й усталив у ній сучасний граматичний термін «дієслово».

Трохи пізніше видаються граматики О. Партицького, О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького. Вони мали важливе значення для

розвитку української морфології та синтаксису й усталення граматичної термінології.

Перша половина ХХ століття ознаменована публікацією невеликої розвідки П. Бузука «Уваги до дієприкметників в українській мові» (1925 р.), наукових праць А. Вовка, О. Курило та ін.

У 30-х-40-х роках ХХ ст. з'явився ряд ґрунтовних робіт, присвячених вивченню сучасної української літературної мови, видрукуваних переважно в збірниках. Саме на цей час припадають дослідження Л. Булаховського, у яких аналізуються деякі особливості наголосу українського дієслова, зокрема наголошення префіксальних дієслів, частки дієслівного походження, а також вивчається роль граматичної аналогії в слов'янському відмінюванні й дієвідмінюванні. На деякі стилістичні особливості давноминулого часу та інших дієслівних форм в пам'ятках української мови вказують І. Керницький і Л. Полякова. Питання дієслівного словотвору активно досліджує І. Ковалик.

Новий етап у вивченні сучасної української літературної мови розпочався після лінгвістичної дискусії 1950 р., коли з'явилася велика кількість монографічних досліджень, присвячених вивченню окремих питань структури української літературної мови, а також були напрацьовані великі узагальнюючі монографії, в яких літературна мова дістала глибокий опис усіх структурних елементів її будови. Визначним явищем в історії українського мовознавства став вихід у світ відомого двотомного «Курсу сучасної української літературної мови» колективу авторів за редакцією Л. Булаховського (1951 р.), де у розділі «Морфологія», укладеному В. Ільїним, на той час найкраще та найповніше в навчальній і науковій літературі розглянуто способи, а також засоби словотворення дієслів й українське дієвідмінювання. Питання суфіксального словотворення дієслів у сучасній українській мові розкрила Л. Юрчук в однойменній монографічній праці (1959 р.). Дієслівну категорію стану ґрунтовно досліджував О. Савченко [8, с. 61].

Важливим мовознавчим дослідженням початку шістдесятих років минулого століття є праця І. Кучеренка «Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія у двох частинах» (1961 р., 1964 р.), у якій автор, за власним теоретичним підходом, подає критичний аналіз дієприкметника, дієприслівника, модальних слів і встановлює їхнє місце в системі частин мови.

У 1970 році мовознавець В. Русанівський захистив докторську дисертацію на тему «Історія структури українського дієслова», а через рік під редакцією М. Жовтобрюха було видано його монографію «Структура українського дієслова», що становить перше комплексне дослідження сучасного українського дієслова. У названій монографії В. Русанівський ставить за мету з'ясувати історію структури семантико-морфологічного класу дієслів на шести синхронічних зрізах XIV – XIX ст. та розглядає структуру дієслівних основ у формальному та семантичному планах, вдається до детального аналізу морфологічної структури дієслова та його граматичних категорій. Крім того, мовознавець детально опрацював дієслово в томі «Морфологія», що входить до академічного п'ятитомного видання фундаментального дослідження «Сучасна українська літературна мова» (1969-1973 рр.), здійсненого колективом Інституту мовознавства ім. О. Потебні з залученням ряду працівників вишів Української РСР під загальним керівництвом І. Білодіда, що вважалося визначною подією в історії українського мовознавства і було найгрунтовнішим та всебічним науковим вивченням усіх структурних рівнів української літературної мови на той час [8, с. 63].

На теоретичних розробках Л. Булаховського, М. Жовтобрюха, О. Мельничука, В. Русанівського базується сучасне вчення про українське дієслово.

У 90-х роках ХХ століття одним з найвидатніших досягнень українських вчених у галузі дослідження морфології української мови стало академічне видання «Грамматика української мови. Морфологія»

(1993 р.) О. Безпояско, К. Городенської, В. Русанівського, у якому детально розглянуто граматичні особливості усіх частин мови, зокрема й дієслова.

У цей час над дієсловом активно працює А. Загнітко, досліджуючи дієслівні категорії, валентні значення дієслова, взаємодію іменних і дієслівних категорій, аналітизм у системі дієслівних категорій.

До напрацювань, що стосуються дієслівного словотворення, належать загальнограматичні монографії «Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови» (Є. Карпіловська, Н. Клименко, 1998 р.), «Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова та реалізація» (Є. Карпіловська 1999 р.).

Трактування дієслівних ознак у різних частинах мови продовжив І. Кучеренко у монографії «Актуальні проблеми граматики» (2003 р.). У праці «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (Н. Клименко, Є. Карпіловська, Л. Кислюк, 2008 р.) розглядаються дієслівні новотвори у сучасній українській мові.

Сьогодні під час вивчення дієслова мовознавці найчастіше звертаються до висвітлення таких аспектів, як: граматичні категорії (К. Симонова), словотворення дієслів (У. Штанденко, Т. Коць, Л. Бісовецька, Г. Кочерга, І. Мельник), синтаксична роль дієслів (В. Фурса, Н. Ніколаєва, І. Овчиннікова), дієслівний вид (М. Калько, Н. Мединська, В. Труб), дієслово в історичних пам'ятках та морфологія інфінітива (Н. Примушко), дієслівні компоненти в пасивних синтаксичних конструкціях (О. Лаврінець, С. Харченко), дериваційні параметри дієслів (Н. Пославська), темпоральне значення дієслова (В. Барчук), семантична класифікація (І. Кульчицький, М. О. Лукач, Г. Пашковська, Ю. Якункіна), лексико-семантична диференціація дієслівної лексики (Ю. Апресян, О. Ахманова, Л. Васильєв, Р. Гайсина, Т. Усатенко), номінативна природа повнозначних слів (Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Н. Іваницька, Н.Б. Іваницька, С. Соколова) тощо.

Важливого значення набула проблема типологізації дієслів. Дослідники здебільшого враховують три принципи систематизації дієслівної лексики: денотативний, парадигматичний та синтагматичний.

Денотативний підхід полягає у природньому, онтологічному розчленуванні предметів, ознак, характеристик, дій, процесів, подій і станів, відображеному у структурі мови. Це найбільш традиційний принцип. Саме на ньому засноване виділення таких семантичних класів слів (лексико-семантичних і тематичних груп), як: назви тварин, птахів тощо; лексико-семантичні групи дієслів, прикметників. Виділення класів слів спирається на інтуїцію мовців (зокрема, на інтуїцію дослідника), на їх знання про реальну дійсність, тобто в кінцевому підсумку на екстралінгвістичні фактори [10, с. 39].

Парадигматична класифікація лексики здійснюється шляхом виділення в значеннях слів при їх порівнянні з ідентифікатором спільних та відмінних компонентів – диференціальних компонентів. За цим принципом задаються наприклад, основні класи дієслів зі значеннями стану, дії, процесу і дії-процесу У. Чейфа і т. д. За цим же принципом виділяються різні лексико-граматичні разряди, в тому числі аспектуальні групи дієслів, каузативні і некаузативні дієслова, модальні дієслова і т. д. Парадигматичні класифікації перехрещуються з тематичними (денотативним), але повністю з ними, як правило, не збігаються. Парадигматичний принцип враховує на відміну від тематичного не тільки денотативний, а й сигніфікативний аспект класифікації значень (семем) [10, с. 40].

Синтагматичний принцип класифікації лексики базується на врахуванні кількості та якості дієслівних валентностей. Глибина такої класифікації залежить від порогу подрібненості семантичних валентностей предикатів (семантичних функцій їх аргументів). Чим більше розчленована система семантичних валентностей, тим більш узагальнені можуть бути семантичні типи предикатів, і навпаки: чим конкретніші типи семантичних

предикатів, тим більш узагальнені можуть бути семантичні валентності [10, с. 41].

Семантична диференціація дієслівної лексики залишається складною й остаточно не розв'язаною проблемою. У сучасному мовознавстві досі немає викінченої й загальноприйнятої семантичної класифікації дієслів. До теперішнього часу склалася традиція розрізняти два напрямки класифікації дієслівної лексики:

1. З одного боку є традиційні семантичні і тематичні класи наприклад, Б. Левін виділив 48 дієслівних класів для англійської мови; Н. Ю. Шведова здійснила семантичну класифікацію дієслівної лексики для російської мови та інші. Тематичні класи – це спадкоємці семантичних полів Тріра та інших ранніх досліджень цього типу. Наприклад, семантичні класи дієслів, що використовуються в Національному корпусі російської мови – це тематичні класи.

2. З іншого боку є акціональному класи, спадкоємці аспектуальних класів З. Вендлера. Наприклад, класифікація предикатів в українській мові І. Р. Вихованця, типологія предикатів в російській мові Т. В. Булигіної та інші. Зокрема, З. Вендлер виділяє чотири класи дієслів: states (стативи), activities (діяльності), accomplishments (завершені/виконані дії), achievements (досягнення) [67].

Спробуємо охарактеризувати деякі з них.

А. Дишлева запропонувала власну класифікацію лексико-семантичних груп дієслів «за ознакою наявності спільних сем та співвіднесеністю дієслівних одиниць з фактами дійсності» з урахуванням синтаксичних, функційних особливостей як предикатів з адвербіальними поширювачами в структурі простого речення. Хоча, як зауважує дослідниця, віднесення дієслова до тієї чи тієї лексико- семантичної групи досить умовне, оскільки те саме дієслово в різних контекстах і з різними екстралінгвальними чинниками набуває іншого значення [20, с. 29-31].

На основі логіко-граматичного підходу О. Леута визначив такі лексико-семантичні групи дієслів: дії, руху, стану, процесуальні, соціальних та ментальних дій, синсемантичні (відношення), місцеперебування, буття, характеристичні, екзистенційні, володіння [57, с. 9].

У зарубіжному мовознавстві типології дієслів присвячені праці У. Чейфа, Ф. Денеша, Ю. Шведової, Л. Васильєва, Ю. Апресяна, Е. Падучевої, Е. Рахіліної, Е. Кузнєцової, Л. Бабенко та ін.

Зокрема У. Чейф виділяє чотири групи предикатів: предикати стану, предикати процесу, предикати дії та предикати дії-процесу. В межах предикатів стану і дії відповідно до відсутності аргументів додатково виокремлює амбієнтний (всеохоплюючий) стан і амбієнтну (всеохоплюючу) дію. У працях Ф. Данеша наводиться класифікація предикатів на: дії / недії (стани); активні дії / неактивні дії; мутаційні дії / процесуальні дії; некаузативні дії з носієм / без носія; каузативні мутаційні дії з агентом / з процесором-агенсом; процесуальні дії з носієм / без носія; процесуальні дії з процесором / з агенсом [21, с. 56].

Ю. Шведова відходить від традиційного поділу дієслів на дієслова дії та дієслова стану. Натомість стверджує, що природі дієслова як цілісного класу відповідає протиставлення: «дієслова, в яких семантика дії та стану строго не розрізняється або взагалі розмита» – «дієслова, в яких протиставлення дія – стан наявне і визначає їх розподіл по тих чи тих множинах». До першого члена цього протиставлення входять:

1) дієслова з ослабленою повнозначністю, неповнозначні дієслова (дієслова-зв'язки і напівповнозначні дієслова, фазові дієслова, модальні дієслова, дієслова зв'язків, відношень та найменування), дейктичні дієслова;

2) дієслова буття, а також дієслова, що називають існування, що самовиявляється та безпосередньо сприймається. До другого члена цього протиставлення належать: 1) дієслова зі значенням власне активної дії,

діяльності, діяльнісного стану ; 2) дієслова, що називають різні неактивні процесуальні стани [цитуємо за 96, с. 9]. Кожен з цих чотирьох макрокласів поділяється на менші класи.

Л. Васильєв зауважує, що дієслово займає, як правило, центральне місце в семантичній структурі речення. В широкому розуміння предикати поділяються на повнозначні та службові. До повнозначних предикатів належать дієслова, прикметники, прислівники, слова категорії стану та абстрактні іменники. До службових предикатів належать деякі прийменники і сполучники, пропозиційні зв'язки, квантори, граматичні категорії і т. д. При класифікації російської дієслівної лексики він використовував три принципи: денотативний (або тематичний), парадигматичний та синтагматичний. Денотативний підхід полягає у природньому, онтологічному розчленуванні предметів, ознак, характеристик, дій, процесів, подій і станів, відображеному у структурі мови. Парадигматична класифікація лексики здійснюється шляхом виділення в значеннях слів при їх порівнянні з ідентифікатором спільних та відмінних компонентів. Синтагматичний принцип класифікації лексики базується на врахуванні кількості та якості дієслівних валентностей. Науковець виокремив основні класи дієслів психічної діяльності: дієслова відчуття, дієслова бажання, дієслова сприйняття, дієслова уваги, дієслова психічного (емоційного) стану, дієслова емоційного переживання, дієслова емоційного відношення, дієслова мислення, дієслова знання, дієслова пам'яті. Перші сім класів пов'язані зі сферою відчуттів, а три останніх – зі сферою думок, мислення [10, с. 32].

У «Системному семантичному словнику російської мови» Л. Васильєва предикати розподілено на 12 основних класів: 1) буттєві предикати; 2) буттєво-просторові предикати (предикати просторової локалізації); 3) предикати відношення; 4) оцінні предикати; 5) предикати стану; 6) кількісні предикати; 7) предикати властивості; 8) предикати поведінки; 9) предикати звучання; 10) предикати руху; 11) акціональні

предикати; 12) акціонально-процесуальні предикати [цитуємо за 63, с. 193].

Ще один російський лінгвіст Ю. Апресян виокремив 15 класів дієслів так званого верхнього рівня: дія, діяльність, заняття, поведінка, вплив, процеси, прояви, події, розташування в просторі, локалізація, стан, характеристики, вміння, параметри, існування, відношення, інтерпретації [цитуємо за 86, с. 12].

Дієслово є основною одиницею у системі частин мови, що зумовлено його особливим статусом у складі комунікативної одиниці – речення. Клас дієслів вирізняється виключною складністю свого змісту, різноманітністю граматичних категорій та форм, багатством парадигматичних і синтагматичних зв'язків.

Питання класифікації дієслівних значень здавна привертає увагу представників різних лінгвістичних шкіл, проте ця проблема і досі не має однозначного вирішення у науковій літературі.

Цікаві спроби семантичної класифікації дієслів (або усієї загальномовної сукупності предикатів) представлені ще у працях Аристотеля. Усі названі ним 10 категорій представляють найвищі сутності об'єктивного буття. Сучасні лінгвісти вбачають у цих категоріях універсальні предикати, які можуть обслуговувати усі структурні схеми простого речення сучасних мов.

Крім цього, українське дієслово досліджувалося в таких аспектах: дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта (І. Джочка), лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта (І. Овчиннікова), функціонально-семантичні параметри автосемантичних дієслів (Н. Іваницька), семантико-синтаксична валентність дієслів (Т. Масицька), ідеографічний поділ дієслівної лексики на матеріалі дієслів переміщення (А. Середницька), структура семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії (Н. Мединська), семантика дієслів

розташування (Т. Мирончук), дієслівна лексика соціально-економічної сфери (М. Навальна), валентнісні відношення дієслів тематичної групи «чуттєвої сфери» (О. Орендарчук), функціонально-ономасіологічний аналіз дієслів на позначення емоційних станів (Т. Парасюк), походження й семантичний розвиток дієслів та фразеологізмів на позначення процесів мовлення (Г. Пашковська), семантичні й функціональні параметри дієслів ставлення до об'єкта та суб'єкта (Г. Серпутько), лексико-семантичні групи відприкметникових дієслів (О. Сорочан), емотивні дієслова як база іменного словотвору (І. Чепуріна), багатозначність дієслів конкретної фізичної дії (А. Шумейкіна), семантична структура та функціонування дієслів звучання (О. Бабакова), семантико-типологічна характеристика відсубстантивних дієслів (Т. Лагута), префіксальна сполучуваність дієслів руху (Н. Лахно), структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта (Н. Пославська), синтаксичні функції синсемантичних дієслів (І. Прокопенко), функціонально-семантичні параметри синсемантичних дієслів (Т. Савчук), структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості (Л. Сегін), дієслова лексико-семантичної групи буття (Л. Лонська), семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення (Н. Ніколаєва), дієслова мислення (В. Гумовська), дієслова стану (О. Леута). Формально-граматичним та семантико-синтаксичним властивостям дієслова присвячено праці Н.Л. Іваницької, яка виділила та детально описала автосемантичні (автосемантичні) й синсемантичні (синсемантичні) дієслова в структурі речення [40, с. 12]. А. Загнітко розглянув статус дієслова в предикативній структурі речення, його валентні семантичні та синтаксичні властивості [25]. Л. Білик дослідила семантику, структуру, варіативність та особливості функціонування дієслівних словосполучень у східностепових говірках Донеччини. З іншого боку, семантичного синтаксису, «який можна вважати підґрунтям лінгвістичної когнітології» [76, с. 304], предикат як

центральний компонент судження в граматичній структурі діалектного тексту буковинських говірок описала Н. Руснак. Дослідниця виокремила «головні (які стосуються головного суб'єкта) та другорядні (стосуються другорядного суб'єкта) предикати» [84, с. 308], подала їхню характеристику й форми вираження.

Різноманітність поглядів на типологізацію дієслів свідчить про те, що чітких диференційних ознак в українському мовознавстві ще не вироблено, а без взаємодії різних підходів неможливо досягти ефективного результату дослідження дієслова. Не можна заперечити думку Т. Карлової, що «всі дослідження, об'єктом яких стає дієслово, не вичерпують широкого кола проблем, пов'язаних з його особливим статусом у мові, з його широкою семантикою, з його можливостями вербалізувати концепти й організуватися в певні лексико-семантичні парадигми» [цитуюмо за 45, с. 6].

Отже, дієслово завжди називає процес, дію або процесуальний стан і таким чином є основною одиницею мови, що представляє дійсність як рух і за допомогою своїх граматичних категорій відносить цю дійсність до часу – реального або гіпотетичного, а також до суб'єкта або об'єкта дії.

1.2. Денотативний підхід до вивчення дієслова

На думку Н.Л. Іваницької, суть денотативного підходу до вивчення мовних явищ полягає в орієнтації на природне, онтологічне розчленування предметів, ознак, дій, процесів, подій, станів, які певним чином відображаються в мові. Так, наприклад, за денотативними ознаками виділяють лексико-семантичні класи повнозначних слів і їхні тематичні групи. У складі дієслівної лексики виділяють і вивчають такі групи слів, як дієслова руху (*їхати, пливати, летіти, стрибати, поспішати*), мовлення (*розповідати, базікати, шепотіти, співати, диктувати, говорити*), психоемоційного стану (*дратуватися, радіти, жахатися, сміятися, відчувати, зневажати, цінувати, кохати*), звучання (*гудіти, вибухати, гуркотіти, лунати, бриніти, шуміти, дзвеніти*), паравербальних дій усмішки і сміху (*реготати, сміятися, посміхатися, хіхикати, насміхатися*), буття (*жити, народжуватися, існувати, виникати, вродитися, вмирати, гинути*) тощо. Такі й подібні класифікації ґрунтуються на денотатах, на інтуїції дослідника, його знаннях про реальну дійсність, тобто на екстралінгвальних факторах [37, с. 23].

Науковці зауважують, що денотат як реалія позамовної дійсності завжди об'єднує виражальні можливості слів, групує їх, забезпечуючи тим самим інтерпретацію семантики кожного з них за допомогою ядерної нейтральної семи.

Денотат із властивою йому інваріантною (основною, базовою, семантично нейтральною) характеристикою слугує засобом об'єднання слів у синонімічні ряди з виділенням основної лексики (інваріанта синонімічного ряду), що є нейтральною за основною ознакою (кількома ознаками) називає відповідний денотат [37, с. 22-25]. Так, наприклад, українська дієслівна лексика є досить численною й різноманітною для номінації дієслів звучання. Розмежування цих звукових виявів і відповідне протиставлення найменувань у межах синонімічних рядів лексики

відбувається також у проекції останніх на денотати [41, с. 12]: *воркотіти, воркотати, гавкати, кахкати, цигикати, курликати, мурчати, мурликати, муркотіти, мукаати, бекати, някати, мекати, хрюкати, квакати, сичати, сюрчати, кукурікати, кудахкати, кувати, тьохкати, фиркати, воркувати, дзижчати, ричати, скрипіти, стукати, дзвеніти, шелестіти, завивати, дзюрчати, дзижчати, дзвякати, дзеленчати, шипіти, гудіти, грюкати, деренчати, ревіти, лунати. Хлюпати, ляскати, бахкати, бабахкати, вибухати, гупотіти, гриміти, гримати, шуміти, пищати, тарабанити.*

Під час закріплення (мовними засобами) уявлення про той чи інший предмет, на базі якого був встановлений зв'язок з денотатом, здійснюється перехід від чуттєвого пізнання предмета до раціонального, від безпосереднього уявлення про предмет до загального поняття про предмет. Але при цьому мовний знак не втрачає зв'язку з чуттєвим образом.

Науковці визначають денотат як такий, що супроводжує предмет чи явище позамовної дійсності.

Є такі дієслівні конструкції, які лише в сукупності кількох словоформ іменують денотати: *давати (що?) – аналіз, гарантію, класифікацію, оцінку, інтерв'ю, подарунок, гроші, пораду, доручення; займатися (чим?) – бізнесом, будівництвом, сортуванням, організацією, переробкою, влаштуванням, обслуговуванням* та ін. Але також є відповідні обмеження щодо вживання процесуальних денотатів з певними словами. Так, процесуальний денотат «давати» не може поєднуватись з предметним денотатом *скорочення, сівба* чи *спрощення*; процесуальний денотат «займатися» не може вживатися з предметним денотатом *спокій, радість* чи *бідність*.

Мовна номінація денотатів є досить непростюю як з погляду словесних назв, так і з погляду її теоретичних узагальнень. Слово виконує в мові насамперед денотативну функцію – позначає референт. Воно (слово) володіє реальними ознаками позначуваного референта. Референт – це назва конкретного поодинокого предмета чи явища, позначуваного

мовленнєвим знаком Поняття (узагальнене знання про предмет, явище чи процес) складають як категоріальні ознаки цього предмета (явища, процесу), так і його референтні ознаки. Категоріальні ознаки – це ознаки, властиві всім референтам, охопленим даним поняттям, наприклад, ті ознаки кожного дерева, які дають змогу людині визначити певний предмет, як дерево, а не щось інше. Натомість референтні ознаки – це специфічні риси предмета (явища), які дають змогу виділити його серед класу денотативно-однорідних, наприклад, висота, колір, форма конкретного дерева, місце його навколишніх предметів. Ці ж референтні ознаки слова забезпечують йому здатність номінувати відповідний денотат (предмет, процес, ознаку). Денотативний чинник визначає у слові його базові (денотативні) семи [28, с. 82-83].

Номінацію денотатів словами, сполученнями слів, словосполученнями Н.Л. Іваницька розглядає в денотативно-онтологічному, денотативно-семасіологічному, денотативно-структурному та денотативно-корелюючому аспектах.

Денотативно-онтологічний формат найменування співвідносить називання денотатів із фрагментами позамовної дійсності. Денотативно-семасіологічний формат найменування співвідносить назви денотатів із значеннєвими варіантами інших денотатів і може розглядатися як частковість денотативно-онтологічного найменування. Ця особливість простежується, наприклад, у найменуваннях процесуальних денотатів, що є індивідуальними дієслівними назвами: а) лише одиничних співвідносних із ними предметних найменувань: *Півень кукурікає* (кукурікати може лише півень); *Зозуля кує* (кувати може лише зозуля); *Дитина агуккає* (агукати може лише дитина); *Риба нереститься* (нереститися може лише риба); *Коза меккає* (мекати може тільки коза); б) співвідносних предметних найменувань визначеного кола денотатів: *Брат малює* (*Брат художник*), хоча коло денотатів можна розширити: *Брат малює*; *Сестра малює*; *Хлопець малює*; *Знайома малює* тощо. Денотативний формат найменування

передбачає розгляд словесних найменувань у проекції на денотат внутрісловесними спроможностями слова [39, с. 32].

Найменування денотатів у денотативно-структурному форматі визначило особливий підхід до вивчення повнозначних слів за властивим їм автосемантизмом, синсемантизмом, що спричинило виділення трьох груп лексем: абсолютивної семантики (автосемантичних слів), релятивної семантики (синсемантичних слів), інформативно недостатніх слів. Автосемантичні слова номінують денотат самостійно, без участі інших слів, їхня сутнісна ознака полягає в тому, «що упорядкованої сукупності фонем повністю вистачає для номінації відповідного денотаті: *Оксана, Індія, парасолька, вуаль, сіно, орел, вечір, магазин, гроші, тканина* (назви предметних денотатів); *стогнати, мовчати, позіхати. Німіти, дрімати, стомитися, плакати, блищати, нервуватися* (назви процесуальних денотатів); *самотній, щасливий, багрянний, хороший, старанний, молодий, важкий, чорний, солодкий* (назви ознак) тощо [39, с. 37].

Денотативно-корелюючий формат передбачає розгляд номінацій денотатів із погляду семантичних можливостей слова називати відповідні денотати. Вивчення словесних найменувань денотатів передбачає дослідження їхніх ресурсоспроможностей утворювати ті чи інші словосполучення чи речення.

Отже, вивчення дієслів у їхній проекції на денотат сприяє розкриттю внутрішніх закономірностей їхньої семантики і структури загалом. Завдяки денотативному підходу до вивчення не лише дієслова, а й повнозначних слів, можна виділяти лексико-семантичні класи, тематичні групи. Денотат об'єднує виражальні можливості слів, групує їх, за ядерною семою, слугує засобом об'єднання слів у синонімічні ряди з виділенням основної лексики (інваріанта синонімічного ряду). Денотат – це предмет або явище дійсності, яке служить об'єктом репрезентації для слова в процесі мовної діяльності людини.

1.3. Автосемантичні дієслова української мови

Повнозначні слова по-різному використовуються мовцем: залежно від ситуації мовлення, мети, стилю та інших мовних і позамовних чинників. Семантику можна зрозуміти поза контекстом, але більшість з них потребують доповнення, поширення, тобто додаткового слова чи кількох слів, для того щоб передати конкретний зміст. Досліджуючи це явище, мовознавці дійшли висновку, що є два типи повнозначних слів: автосемантичні (абсолютивні) та синсемантичні (релятивні).

Дієслова абсолютивної семантики становлять особливий розряд дієслівної лексики, що має специфічні сполучувальні, лексико-семантичні та функціональні параметри, встановлення яких ґрунтується на вивченні семантики слова та теорії функціонального аналізу мовних одиниць у цілому.

Н.Л. Іваницька стверджує, що «абсолютивними прийнято вважати такі дієслова, які своїм внутрішнім потенціалом не прогнозують, не відкривають обов'язкових правобічних позицій для заповнення їх словами-конкретизаторами із об'єктним або обставинним значенням. Співвідношення автосемантичних дієслів із реаліями позамовної дійсності забезпечує їхній власний фонемний склад» [33, с. 83].

Українські науковці до автосемантичних відносять дієслова, які є самодостатніми для вираження свого змісту, мають достатнє семантичне наповнення й не відкривають обов'язкових правобічних позицій для заповнення їх словами-конкретизаторами: *бідувати, вчителювати, горювати, жевріти, зеленіти, квакати, козакувати, мерехтіти, пицати, свистіти* тощо. Внутрішні можливості синсемантичних дієслів, навпаки, не забезпечують повної реалізації їхньої семантики, що зумовлює появу при таких дієсловах обов'язкових поширювачів із визначеним семантико-граматичним значенням. Наприклад, *знаходити* (кого? що?), *надокучати* (кому?), *обслуговувати* (кого? що?), *перебувати* (де?) і подібні.

Усі автосемантичні дієслова об'єднані головною семою «процесуальність», що співвідносить їх із позамовною дійсністю. Подальше уточнення узагальненої дієслівної архісеми проходить за рахунок сем «дія», «процес» та «стан», які є її базовими семантичними різновидами.

Базові денотативні семи характеризуються різноманіттям семантичних варіантів: «рух», «звучання», «процесуальна властивість», «психо-емоційний стан» тощо. Такі семні варіанти, на думку Н.Б. Іваницької, виступають об'єднувачими параметрами у виділенні лексико-семантичних груп автосемантичних дієслів, тому ці семи вона визначає як інтегральні (ІС).

Аналіз семантичної структури автосемантичних дієслів дає підстави синтаксистам твердити, що на основне значення цих лексем, представлене конкретизованими базовими денотативними семами, нашаровуються додаткові семи, а саме: додаткові денотативні, додаткові конотативні та додаткові аспектуальні семи. Додаткова денотативна сема увиразнює динамічну ознаку в різних об'єктивних планах, передає інформацію, необхідну для адекватного співвіднесення значення абсолютивного дієслова із ситуацією. Ці семи конкретизують значення дієслів.

У більшості випадків додаткові денотативні семи, конкретизуючи основне значення, виступають диференційними компонентами у структурі дієслів, тому науковці визначають їх як диференційні (ДС).

За твердженням Н.Б. Іваницької, частина дієслів абсолютивної семантики має у своєму складі конотативний компонент, що є семантичною сутністю, яка, входячи до семантики мовних одиниць, виражає емотивно-оцінне та стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності і є наслідком відображення дійсності через чуттєво-ситуативне мислення. Конотативна сема (КС) передає певний емоційний відтінок слова, ту чи іншу якісну оцінку (раціональну або емоційну) дієслівної ознаки з боку мовця. Наприклад, *бухикати* – «важко кашляти»,

голосити – «голосно плакати», *теревенити* – «говорити дурниці», *балювати* – «надмірно святкувати» тощо.

До змісту автосемантичних дієслів входять також семи, які виражають аспектуальність. Реалізацію додаткових аспектуальних значень забезпечують десять додаткових аспектуальних сем (ДАС), зокрема: 1) інгресивності; 2) фінітивності; 3) інтенсивності; 4) делімітативності; 5) перервності; 6) ітеративності; 7) дистрибутивності; 8) сативності; 9) пейоративності; 10) комітативності [32].

Так, наприклад, автосемантичні дієслова *співати* (недоконаний вид) та *заспівати* (доконаний вид) можна трактувати не як видову пару, а як дві незалежні дієслівні лексеми, кожна з яких характеризується визначеною семантичною структурою. У значенні дієслова *співати* наявні базова денотативна сема «дія», конкретизована семантичним варіантом «звучання» з додатковою денотативною семою «спів». Дієслівна лексема *заспівати*, крім зазначених вище сем, має також додаткову аспектуальну сему «якийсь час», яка вказує на частковість, обмеженість часового вияву дієслівної ознаки. Формальним показником цієї семи виступає семантична дериваційна морфема – префікс за-.

Репрезентація ДАС у семантичній структурі автосемантичних дієслів характеризується певною вибірковістю, що зумовлено як своєрідною природою цих сем, так і значенням відповідних автосемантичних лексем.

Отже, у форматі денотативно-структурного підходу до трактування поділу лексики великого значення набула потреба класифікації автосемантичних дієслів, що номінують денотат самостійно. Такі дієслова об'єднані семою «процесуальність», що співвідносить їх із позамовною дійсністю. Подальше уточнення узагальненої дієслівної архісеми проходить за рахунок виокремлення семантичних різновидів.

1.4. Синсемантичні дієслова української мови

Досліджуючи різнорівневу природу дієслів, мовознавці почали виділяти групу дієслів, називаючи їх як «синсемантичні» (В.Шмілауер, Н.Л.Іваницька, А. Загнітко), «відносні», «несамостійні» (Л. Щерба, В. Виноградов), «синсемантичні» (А. Марті, О. Гулига, Н. Дзюбишина, М. Степаненко), «дієслова відкритої семантики» (Р. Гайсина, Г. Золотова), «несамодостатні» (М. Мірченко), «дієслова неповної предикації» (В. Гак).

За словами Т. Савчук, утвердження трьохвимірного підходу до структури речення в україністиці (І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко, Н.Л.Іваницька, А. Загнітко, С. Єрмоленко, М. Мірченко, К. Шульжук та ін.) поглибило теорію диференціації дієслів за ступенем їхнього семантичного наповнення. Вивчення сполучувальних властивостей дієслів спричинило поділ їх на автосемантичні та синсемантичні дієслова [85, с. 52]. Така диференціація дієслів базується на їхній семантичній самодостатності / несамодостатності називати поняття й у такий спосіб відтворювати мовне членування дійсності [34, с. 6].

Проблему виділення синсемантичних дієслів українські мовознавці вирішують на основі теорії обов'язкової сполучуваності, що забезпечує цілісне осмислення функціонально-семантичної природи таких слів. Учені пов'язують розв'язання цього питання з виявленням обов'язкових сполучувальних потенцій дієслів у синтагматичному ланцюгу словоформ. Між значенням синсемантичного дієслова і його сполучуваністю, яка інтерпретується як формальний вияв змісту слова, існує двобічна залежність. Семантика синсемантичного дієслова зумовлює його сполучувальні потенції, а сполучуваність є транспонентом значення синсемантичного дієслова.

Дієслова релятивної семантики становлять особливу групу дієслівної лексики, що характеризується специфічними сполучувальними, лексико-семантичними та функціональними ознаками. Найповніше

охарактеризувати синсемантичні дієслова можна завдяки виокремленню їхніх лексико-семантичних груп, тобто пов'язавши лексему з конкретним явищем дійсності, що позначається цим дієсловом. Т. Савчук вважає, що доречною є така класифікація синсемантичних дієслів:

- 1) дієслова фізичного впливу на об'єкт;
- 2) дієслова психоемоційного впливу на об'єкт;
- 3) дієслова інтелектуальної діяльності;
- 4) дієслова переміщення;
- 5) дієслова розташування;
- 6) дієслова буття;
- 7) дієслова мовлення;
- 8) дієслова спонукання;
- 9) дієслова руху;
- 10) дієслова забезпечення;
- 11) дієслова давання;
- 12) дієслова взаємної дії;
- 13) дієслова сприяння;
- 14) дієслова чуттєвого сприймання;
- 15) дієслова перетворення;
- 16) дієслова поведінки [85, с. 52-54].

Обов'язкова сполучуваність передбачає наявність конкретизатора семантичної недостатності дієслова, експлікованого залежним словом в утворених такими словами семантичних єдностях. Недостатнє семантичне наповнення синсемантичних дієслів послаблює їхню номінативну спроможність відтворювати окремий фрагмент об'єктивної дійсності. Покладена в основу дисертаційного дослідження теорія обов'язкової сполучуваності дозволяє виявити семантичну специфіку синсемантичних дієслів, з'ясувати особливості реалізації їхньої семантики і встановити умови, які забезпечують їхнє функціонування у формально-граматичній структурі речення.

Виявлення семантичних та функціональних параметрів синсемантичних дієслів, які в сукупності становлять лінгвальну сутність цього класу дієслівної лексики, здійснюємо на основі з'ясування взаємозв'язку лексичних і синтаксичних одиниць, які об'єднані в лексико-семантичні класи слів і виконують конструктивну роль в утворенні компонентів формально-граматичної структури речення.

Важливим аспектом дослідження синсемантичних дієслів української мови є вивчення їхніх функцій у реченні, де вони найповніше виявляють свою семантичну, граматичну та комунікативну сутність.

Семантичні властивості синсемантичних дієслів передбачають необхідність уживання залежних слів при них і впливають тим самим на структуру речення. Синсемантичні дієслова утворюють із обов'язково залежними словами семантичні єдності, складові якої при транспонуванні у реченнєву структуру зберігають самодостатність в утворенні окремого компонента формально-граматичної структури речення.

Висновки до I розділу

Від найраніших проявів інтересу до частин мови до сьогодні дієслову присвячуються численні наукові розвідки. Дослідники, вважаючи його однією із головних частин мови, виявляють як комплексний підхід до вивчення структури дієслова, так і увагу до його окремих особливостей, таких як, наприклад, словотвір, синтаксична роль, граматичні категорії, семантичне значення тощо.

Найменування денотатів у денотативно-структурному форматі визначило особливий підхід до вивчення повнозначних слів за властивим їм автосемантизмом, синсемантизмом, що спричинило виділення трьох груп лексем: абсолютивної семантики (автосемантичних слів, автосемантичних слів), релятивної семантики (синсемантичних слів, синсемантичних слів), інформативно недостатніх слів.

Синтаксисти стверджують, що основними критеріями розмежування автосемантичних та синсемантичних дієслів є обов'язковість/необов'язковість прислівного синтаксичного зв'язку. Обов'язковість прислівного зв'язку є ознакою синсемантизму, а необов'язковість – ознака автосемантичного дієслова.

Лексичні значення дієслова надзвичайно різноманітні, тому те саме дієслово у різних варіантах реалізації свого значення може бути віднесене до різних лексико-семантичних груп і, навпаки, – деякі дієслова в одному зі своїх значень можуть перебувати у складі різних розрядів. Зазвичай, окремі групи дієслів можна нескінченно ділити на дрібніші підгрупи. Усе це зумовлює складність типології дієслівної лексики, однак мовознавці все ж виокремлюють найзагальніші лексико-семантичні групи та підгрупи дієслів, що безпосередньо відображають їхній зв'язок із явищами позамовної дійсності.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІЄСЛОВОНАЗВ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДЕНОТАТІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ «ЗВУЧАННЯ» В ПРОЗІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

2.1. Дієсловоназви із семантикою «звучання» у контексті дієслівної лексики

Проблемою поділу дієслів, зокрема автосемантичних, на лексико-семантичні групи детально займалася Н.Б. Іваницька. На основі здійсненого семного аналізу вона поділила їх на одинадцять лексико-семантичних груп: руху, мовлення, звучання, трудової діяльності, поведінки, процесуальної властивості, перетворення, буття, фізичного стану, фізіологічного стану, психо-емоційного стану [28, с. 62].

Окремі науковці акцентують увагу на властивості таких дієслів формувати мінімальну структуру простого речення, в якій вони виступають у функції предиката і не потребують обов'язкових поширювачів. Зокрема Т. Сергеева зауважує, що всі дієслова звучання здебільшого реалізують значення в синтаксичній формулі «суб'єкт – дія» [цитуюмо за 32, с. 45]. Л. Васильєв, аналізуючи дієслова – назви звуків, утворюваних тваринами, зазначає, що такі лексеми найчастіше вживаються в конструкціях типу *Солов'ї співають*, які реалізують семантичну модель «назва тварини, птаха – процес звучання» [10, с.45].

Н.Л. Іваницька виділяє групу дієслів звучання як семантичний тип дієслів, що беруть участь у моделюванні непоширених речень дієслівної будови» [цитуюмо за 32, с. 47]. Т. Масицька серед інших груп одновалентних дієслів називає й таку, що «охоплює дієслова на позначення звуків, властивих тваринам, птахам, комахам» [59, с. 556]. До дієслів абсолютивної семантики відносить їх і А. Загнітко. [27, с. 192].

За підрахунками Н.Б. Іваницької, ЛСГ автосемантичних дієслів звучання охоплює 633 лексеми, що становить 17,4% від усього загалу

автосемантичних дієслів. Координаційним параметром автосемантичних дієслів «звучання» є незалежна інтегральна сема «видавати, утворювати звуки» [28, с. 64]. Вона є семантичним варіантом базової денотативної семи «дія». Подальша конкретизація семантичного значення дієслів «звучання» відбувається на основі додаткових денотативних та додаткових аспектуальних сем. Найпростішу семну структуру має дієслово *звучати*. Воно є нейтральним щодо вираження джерела звуків та їх різновидів. Решта дієслів цієї ЛСГ є семантично неоднорідними. Характерною особливістю більшості дієслів звучання є наявність у їхній семантичній структурі диференційних сем, лексичними конкретизаторами яких виступають назви різних суб'єктів.

Саме ці диференційні ознаки лягли в основу класифікації дієслів звучання в межах ЛСГ, якої дотримується більшість дослідників. За наявністю узагальнених диференційних сем «неістота», «істота (крім людини)», «людина» автосемантичні дієслова звучання поділяються на три підгрупи: 1) дієслова, що характеризують звучання неживих предметів; 2) дієслова на позначення звуків, що створюють істоти (крім людини); 3) дієслова на позначення звуків, утворюваних людиною [32, с. 48].

Диференційна ознака «неістота» властива значній кількості дієслів звучання. Вона представлена різними семантичними варіантами. Зокрема диференційна сема «металеві та скляні предмети» конкретизує значення автосемантичних дієслів *бряжчати*, *брякати*, *дзеленчати*. Сема «механізми та машини» виявлена в дієсловах *пахкати*, *пихкати*, *такати*, *тріскотіти*, *фуркотати*, *чахкати* та ін. За диференційною семою «дзвін» ідентифікуються дієслова *бемкати*, *бити*, *бовкати*, *бомкати*. Диференційна сема «рідина, вода» входить до семантичної структури лексем *булькати*, *буркотати*, *плескати*, *хлюпати*, *чавкати*. Ряд дієслів містить диференційну ознаку «явища природи»: *бубоніти* (про дощ); *гоготати*, *гриміти* (про грім); *завивати* (про вітер); *лящати* (про дощ); *пихкати* (про вогонь); *сичати* (про дощ); *скрипіти* (про мороз). Дієслівні

лексеми *шурхати, шелестіти, шухотіти, шуміти* та ін. об'єднані за диференційною семою «рослини».

Розрізнявальна ознака «істота (крім людини)» наявна в дієсловах, що називають звуки, утворювані тваринами, птахами, земноводними та іншими представниками тваринного світу. Лексичними конкретизаторами семи «істота» виступають як родові, так і видові назви істот: *гарчати, рикати* (про тварин); *пищати* (про комах, птахів); *цінькати* (про птахів); *дзижчати* (про комах); *кувікати* (про порося); *кудкудахкати* (про курку); *курликати* (про журавлів).

Сема «істота (крім людини)» репрезентована в автосемантичних дієсловах звучання п'ятьма варіантами: «домашні та дикі тварини», «домашні птахи», «дикі птахи», «земноводні», «комахи». Сема «домашні та дикі тварини» представлена в дієсловах *бекати, мекати* (про козу); *гавкати* (про собак, лисиць); *дзявкати* (про маленьких собак); *мукаати* (про велику рогату худобу); *муркотати, муркати, нявкати* (про котів); *скавучати, скиглити* (про собак). За семою «домашні птахи» ідентифікуються автосемантичні дієслова *гагакати, гегекати, гегкати, гоготати* (про гусей); *кукурукати* (про півня); *сокорити, сокотати, квоктати, киркати* (про курку); *ціпкати* (про курчат); *кахкати* (про качок). На звуки, утворювані дикими птахами, вказує відповідна сема в дієсловах *воркотати, воркувати, туркати* (про голубів, горлиць); *каркати* (про птахів родини воронових); *кукукати, кукувати, кувати* (про зозулю); *кизикати* (про чайку), *скрипіти* (про снігурів, деркачів); *тьохкати* (про солов'їв); *ухати* (про сича, сову); *хававкати* (про перепела, пугача); *цвірінькати* (про горобців); *щебетати* (про птахів); *ячати* (про лебедів). ДС «земноводні» зафіксована в дієсловах *квакати, кумкати, крумкати* (про жабу); *шипіти* (про гадюку). За семою «комахи» ідентифікуються дієслівні лексеми *стрекотати, тиркати, тріщати, фурчати, цвірінькати, цвірчати* (про цвіркунів, коників).

Дієслова звучання з диференційною ознакою «людина» тісно

пов'язані з дієсловами мовлення й іноді розглядаються в їхньому складі. Л.М. Васильєв, зокрема, усі дієслова на позначення звуків, утворених людиною, поділяє між двома підгрупами: дієслова – назви членороздільних звуків людини та дієслова – назви нечленороздільних звуків людини [10, с. 45]. До першої підгрупи належать лексеми, які характеризують людське мовлення, а саме – вимову (*балакати, гаркати, кричати, шуміти* та ін.). Вони розглядаються в ЛСГ автосемантичних дієслів мовлення. Дієслова на позначення нечленороздільних звуків людини зараховують до ЛСГ звучання. Серед них дієслова *агуськати, айкати, акати, аукати, ахати, гакати, гейкати, гекати, гмикати, гугукати, егекати, екати, кректати, нукати, охкати, сичати, тьхукати, фекати, хмикати, цикати* та ін.

Автосемантичні дієслова із семою «людина» характеризують здебільшого звуки, причиною виникнення яких є емоційні настрої людини, її психологічний чи фізичний стан. Лексичні конкретизатори цієї семи вказують на емоції, стан, почуття людини, при яких утворюються відповідні звуки: *охати* – «вигукувати «ох», виражаючи почуття здивування, захоплення, радості, болю, співчуття і т.ін.»; *тюкати* – «говорити «тю», виражаючи здивування, невдоволення, розчарування, насмішку і т.ін.»; *хмикати* – «вимовляти «хм», виражаючи іронію, здивування, глузування, досаду, сумнів і т.ін.»

Дієслова звучання можна класифікувати не тільки за джерелом звуку, а й за іншими параметрами, наприклад, за типом чи властивостями звуку.

За словами Н.Б. Іваницької, диференційна сема «тип звуку» конкретизує інваріантну сему в плані вказівки на різновид звуку, який сприймають як відомий, наділений якимись особливостями: *шерех* – це глухий звук, шум від тертя чогось об щось; *шум* – це глухий звук, що утворюється внаслідок злиття звуків у одноманітне незлагоджене звучання тощо. Диференційна сема «тип звуку» наявна в дієсловах *гуркати, пискати, тріскати, шарудіти, шелестіти, шерхати* й под.

Часто диференційні ознаки в семантичній структурі дієслів звучання конкретизують звук у межах визначення його дзвінкості (глухості), тривалості в часі, сили вияву, висоти, частоти, тембру і т.ін. Ці характеристики представлені диференційною семою «властивості звуку» з лексичними конкретизаторами – якісними прикметниками на позначення властивостей звуку (*дзвінкий, глухий, сильний, високий, уривчастий, розмірений, дрижачий, монотонний, різкий* та ін.). Дієслова з семою «властивості звуку» охоплюють лексеми *бренькати, гудіти, гримати, дзвеніти, клекотати, ричати, рокотати, тринькати*.

Своєрідне місце в складі автосемантичних дієслів звучання посідають лексеми типу *кашляти, сопіти, фурчати, хроніти, чхати* й под. Залежно від того, на якому компоненті значення акцентує мовець, ці лексеми можна віднести до різних ЛСГ. Зокрема, якщо в значенні дієслова *кашляти* інтегральною є сема «видавати, утворювати звук», то воно повинно розглядатися в межах ЛСГ звучання: *кашляти* – «видавати звуки кашлю». У випадку, коли інтегральною виступає сема «бути, перебувати в стані», то дієслово *кашляти* входить до ЛСГ психо-фізичного стану, називаючи фізичний стан людини: *кашляти* – «хворіти на кашель».

За умови віднесення згаданих лексем до ЛСГ звучання в їхній структурі буде виділятися диференційна ознака «фізіологічні процеси». Ця сема вказує на причину виникнення відповідного звуку: дихання, кашель, відрижка тощо. Такі процеси відбуваються як незалежно від волевиявлення чи бажання, так і завдяки зусиллям, що їх докладає людина. Виділена мікрогрупа об'єднує дієслова *пирхати, хрипіти, хроніти, чхати* та ін.

Загал автосемантичних дієслів звучання, за словами Н.Б. Іваницької, може мати додаткові аспектуальні семи (ДАС). Найбільшою частотністю характеризується ДАС інгресивності. Вона зафіксована дослідницею в дієсловах *заахати, заверещати, завити, загерготати, загехкати, задзвякати, зажурчати, заклекотати, закрякати, закурликати, залунати,*

запищати, заскрекотати, заскрипіти, затенькати, затріскотіти, зафоркати та ін. Конкретизація значення дієслів у плані нерегулярності, тимчасовості виявлення ознаки відбувається за рахунок ДАС перервності (*вибрязкувати, видзвонювати, виклацувати, висвистувати, вицокувати, побрязкувати, побулькати, подзвякувати, помукувати, порошокувати, поскрипувати, постукувати, поцвіркувати*). ДАС делімітативності, що вказує на обмеженість у часі, представлена в дієсловах *погавкати, погриміти, подзвеніти, подзенькати, подзюрчати, подеренчати, поклекотати, покрякати, поскавучати, похрумтіти, пошелестіти*.

Інші ДАС конкретизують значення дієслів у плані термінативності (*відгавкати, відгриміти, відгудіти, відшуміти, відщебетати*), ітеративності (*попогустити, попокричатити, попоскрипіти, попошуміти*), комітативності (*підгавкувати, підгаркувати, підсвистувати, підтьохкувати*), інтенсивності (*розгавкатися, розкричатися, розохатися, розсокоритися, розтьохкатися, розцвірінькатися*), сативності (*наверещатися, накректатися, насвистатися, нащебетатися*). Ці ДАС є менш вживаними, ніж семи інгресивності, перервності та делімітативності.

Характерно, що ДАС інгресивності, термінативності, перервності та делімітативності властиві більшості дієслівних лексем з різною семантичною структурою, тоді як ДАС комітативності, інтенсивності, сативності наявні лише в значеннях дієслів із семантичною диференційною ознакою «істота (крім людини)» [37, с. 89].

Дієслова звучання здебільшого охоплюють абсолютивні лексеми, які прямо номінують явище дійсності й не потребують конкретизаторів, однак інколи трапляються синсемантичні дієслова звучання. До таких належать синсемантичні дієслова мовлення (за класифікацією Т. Савчук) та дієслова, вжиті в метафоричному значенні. Наприклад: *кидати слово, зірвався (регіт), зайтися від плачу, сіяти регіт, перекидатися словами* та ін.

Отже, лексико-семантична група дієслів звучання є однією з найоб'ємніших серед інших груп автосемантичних дієслів. Семантична класифікація цих лексем здійснюється на основі трьох диференційних показників: «неістота», «істота (крім людини)» та «людина». Подальша семантична диференціація зорієнтована передусім на додаткові диференційні ознаки денотативного характеру. Синсемантичні дієслова звучання зафіксовані мовознавцями спорадично, у певних контекстах.

2.2. Семантичні групи дієслів звучання у прозових творах Михайла Коцюбинського

Одним із найталановитіших та найпопулярніших письменників початку ХХ століття був Михайло Коцюбинський. Його творчість демонструє виняткову пластичність образної системи, глибоку філософічність, майстерність у створенні зорових і слухових образів, яскравість, оригінальність і влучність художніх засобів.

Імпресіоністичне бачення світу крізь призму звукової образності створюється завдяки оживленню природи. Градація звукового образу, потік музичних асоціацій, динамізм, емоційність оповіді досягаються завдяки наповненості тексту дієслівною лексикою, її синонімікою, елементами звуконаслідування.

Отож, існує безпосередній зв'язок між формальними характеристиками тексту М. Коцюбинського, зокрема наявністю дієслів лексико-семантичної групи «звучання», та його стильовою манерою.

Услід за Н.Б. Іваницькою, ми поділяємо такі лексеми на 3 групи: 1) дієслова, що характеризують звучання неживих предметів (*Море дихає; свіжий, солоний віддих його шелестить* листвою, *пестить* обличчя, *бадьорить* груди [В путах шайтана, с. 67]; *Цокнув* замок, *і в серці замкнулась рішучість* [Невідомий, с. 73]; *Враз при фіртці калатнув* розбитий дзвоник [В путах шайтана, с. 66]); 2) дієслова на позначення звуків, що створюють істоти (крім людини) (*Як тільки бричка вкотилась на широкий зелений двір – закувала* зозуля [Інтермецо, с. 44]; *Одинока жаба вилізла з калабатини і зрідка меланхолійно кумкає...* [В путах шайтана, с. 63]); 3) дієслова на позначення звуків, утворюваних людиною (*Непевно і тихо калатало* моє серце [Інтермецо, с. 44]; *Він держав руки, а вона жмурила очі, ховала лице, і сміх сипавсь* їй з горла, як лісові горіхи у кришталеву вазу [В дорозі, с. 56].)

Письменник використовує значну кількість дієслів із диференційною ознакою «звучання неживих предметів» (261 одиниць, що становить 51 % усіх досліджуваних слів). Вона конкретизується у М. Коцюбинського різними значеннєвими варіантами, а саме: «предмети побуту», «дзвін», «машини й механізми», «рослини», «рідина», «абстрактні поняття» тощо.

Диференційна сема **«предмети побуту»** є найбільш представленою у прозі письменника й охоплює значення автосемантичних дієслів *стукати, гупати, бряжчати, брязкати, дзеленчати, ляскати, тріщати, лопотіти*. Наприклад, *А там бряжчать залізні цети [Інтермецо, с. 45]; Ляснули двері і – стало пусто [В дорозі, с. 54]; Устя любила веселе, приспівувала стиха і стукала каблучками у такт, а в Кирила згуки скакали, як вогники, розцвітались, як квітки до схід сонця [В дорозі, с. 57]; Тріснув патик, плигнуло тіло... [В дорозі, с. 59]; Гупали ноги, мигтіли блузи поміж зеленим... [В дорозі, с. 59]; Мати прокинулась, бряжчать філіжанки, пахне кавою [В путях шайтана, с. 67]; Вона бігла вгору, поляпуючи капцями по каменистій дорозі – струнка і зручна, як молода кізочка, – і чула передсмак усіх дрібних спліток дріб'язного життя татарської жінки, з якими чекала на неї біля чішме подруга [В путях шайтана, с. 68]; Затуливши долонями вуха, вона гарячкове дочитувала книжку, і в тиші лопотіли сторінки, наче їх вітер перегортав [В дорозі, с. 60].*

За диференційною семою **«дзвін»** ідентифікуються дієслова *бемкати, бити, бовкати, бомкати, бренькати, калатати, гудіти, хрипіти*. Наприклад, *Ось вони бренькнули навіть... [Інтермецо, с. 52]; Дзвоник прохрипів ще раз [В путях шайтана, с. 66]; Враз при фіртці калатнув розбитий дзвоник [В путях шайтана, с. 66]; Глухо гудів соборний дзвін, довго і жалібно плакав затоплений дзвін [Невідомий, с. 74]; Струна тремтіла й гучала [Інтермецо, с. 51].*

Сема **«механізми та машини»** представлена дієсловами *пахкати, ляцати, дирчати* та ін. У М. Коцюбинського трапляються такі синтаксичні одиниці: *Покірливо дав я себе забрати, і поки залізо тряслось*

та **ляцало**, я ще раз, востаннє, вбирав у себе спокій рівнини, синю дрімоту далеких просторів [Інтермецо, с. 52]; Пароходик **дирчав** [Подарунок на іменини, с. 80].

Диференційна сема **«рідина»** входить до семантичної структури лексем булькати, ухати, плескати, хлюпати. Наприклад, *Коли порожнє відро **плескалось** денцем об її груди, вона **ухала** гучно спросоння у глибині й ліниво вливалась у нього* [Інтермецо, с. 48]; *Дівчина **хлюпалась** у теплій воді, коли враз, глянувши на прибережні оселі, вона так і залякла, зігнута й зацікавлена* [В пугах шайтана, с. 64]; *Бліде втомлене море ліниво **хлюпало** в берег* [В пугах шайтана, с. 68].

Дієслівні лексеми *шелестіти, шуміти, хлюпати, дудніти* об'єднані за семою **«рослини»**. Наприклад, *Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і **хлюпають** ними аж в краї неба* [Інтермецо, с. 45]; *Ниви **шумлять** навколо і заважають* [Інтермецо, с. 48]; *Та ось **задудніла** земля – і показала кавалькада; попереду жінка в сірому, а за нею жінка в синьому; поруч з останньою їхав Септар* [В пугах шайтана, с. 66].

Із семою **«абстрактні поняття»** ми пов'язали дієслово «гарчати» у такому контексті: *Якась ворожнеча, якась відраза **загарчала** у ньому, немов збуджений пес, й рука безвладно впала назад* [В дорозі, с. 57].

Друга група аналізованих лексем – «істота (крім людини)» – це дієслова, що називають звуки, утворювані тваринами, птахами, земноводними та іншими представниками тваринного світу. Сема «істота (крім людини)» репрезентована в автосемантичних дієсловах звучання п'ятьма варіантами (57 одиниць, що становить 11 %): «домашні тварини», «домашні птахи», «дикі птахи», «земноводні», «комахи».

Сема **«домашні тварини»** представлена в дієсловах *бекати, мекати* (про козу); *гавкати, гвалтувати* (про собак); *дзявкати* (про маленьких собак); *мукати* (про велику рогату худобу); *муркотати, муркати, нявкати* (про котів); *скавучати, скиглити* (про собак), *іржати* (про коней).

Наприклад, *А там бряжчать залізні цепи і люто гвалтують собаки [Інтермецо, с. 45]; Такса Софії Петрівни лизала тарілку, а Мільтончик, забувши пристойність, скавчав потиху, щоб звернути на себе увагу [Коні не винні, с. 71]; Крізь одчинені двері доносилось, як іржуть голодні коні, що вступали у двір, і бряжчить оружжя на козаках [Коні не винні, с. 72].*

За семою «домашні птахи» ідентифікуються автосемантичні дієслова *гагакати, гегекати, гегкати, гоготати* (про гусей); *кукурікати* (про півня); *сокорити, сокотати, квоктати, киркати* (про курку); *ціпкати* (про курчат); *кахкати* (про качок). Наприклад, *У вікна дивились грядки капусти і ліс кукурудзи, а квочка квоктала десь поблизу так хазяйновито, як і «товариш Марія» [В дорозі, с. 58].*

Сема «дикі птахи» представлена у прозі М. Коцюбинського дієсловами *воркотати, воркувати, туркати* (про голубів); *каркати* (про ворон); *кукати, кувати* (про зозулю); *тьохкати* (про солов'їв); *ухати* (про сича, сову); *цвірінькати* (про горобців); *гудіти* (про жайворонків); *підпateľомкати* (про перепела); *щебетати, голосити, пищати* (про птахів). Наприклад, *Як тільки бричка вкотилась на широкий зелений двір – закувала зозуля [Інтермецо, с. 44]; Кує зозуля [Інтермецо, с. 45]; Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни [Інтермецо, с. 47]; Десь збоку вогко підпадьомкає перепел, бренькнула в житі срібна струна цвіркуна [Інтермецо, с. 47]; А згори сипле та й сипле... витрушує душу з дзвіночків, струже срібні дошки і свердлить крицю, плаче, голосить і сіє регіт на дрібне сито [Інтермецо, с. 51]; Під вікнами билась і цвірінькали горобці, сонце встало таке веселе, що сміялись вікна, стіни і навіть постіль, де спав Аркадій Петрович [Коні не винні, с. 72]; Мухи обсядуть блискучі кінські зади, а над головою пищатиме пташка... [Подарунок на іменини, с. 82].*

За семою «комахи» ідентифікуються дієслівні лексеми *стрекотати, тиркати, тріщати, фурчати, цвірінькати, цвірчати, бриніти*. Наприклад, *На темних лапатолистих фігах завзято, мов сотня тріскачок, до одуру,*

до самозабуття **тріщать** цикади [В пугах шайтана, с. 63]; Мухи **бриніли** в квітках [Коні не винні, с. 71]; Бігли по сходах, гупали двері, і щось **пищало** тонко, як муха... [Невідомий, с. 75].

Лексико-семантична підгрупа **«земноводні»** трапляється дуже рідко й зафіксована в дієсловах *квакати*, *кумкати*, *крумкати* (про жабу); *шипіти* (про гадюку). Наприклад, *Одинока жаба вилізла з калабатини і зрідка меланхолійно кумкає...* [В пугах шайтана, с. 63].

На нашу думку, у стильовій манері М. Коцюбинського необхідно виокремити підгрупу дієслів, які відображають звучання **міфологічних істот**. Наприклад, *Досадно дівчині, що до неї приступає шайтан, і **нашиптує** неподобні думки, і хвилює дівочу кров...* [В пугах шайтана, с. 64]

Гадаємо також, до лексико-семантичної групи «істота (крім людини)» варто віднести й дієслова *калатати*, *тьохкати*, якщо мова йде про серце: *Непевно і тихо **калатало** моє серце* [Інтермецо, с. 44]; *Серце в неї **тьохнуло*** [В пугах шайтана, с. 64].

Дієслова звучання з диференційною ознакою «людина» (192 одиниці – 38 %) поділяємо на кілька підгруп: дієслова мовлення, дієслова сміху та дієслова – назви нечленороздільних звуків людини.

Підгрупа **«мовлення людини»** дуже поширена в текстах М. Коцюбинського й охоплює лексеми *балакати*, *кричати*, *буркати*, *шуміти*, *говорити*, *розмовляти*, *співати*, *лепетати*, *навіть скрипіти* та інші. Наприклад, *Мені докучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створіння, **кричать**, метушаться і сміються* [Інтермецо, с. 44]; *Вона **кричить**? **Співає**? І робить рух?* [Інтермецо, с. 47]; *Тепер я бігаю в поле й годинами слухаю, як в небі **співають** хори, грають цілі оркестри* [Інтермецо, с. 51]; *Він **говорив** про речі, повні жаху для мене, так просто й спокійно, як жайворонок кидав на поле пісню, а я стояв та слухав, і щось тремтіло в мені* [Інтермецо, с. 52]; – *Цип, цип, цип... – **лепетає** ніжно Іван не тільки устами, але й очима, і вплив жовтий клубочок у чорну*

бороду бандита [В дорозі, с. 59]; Муедзин востаннє **проскрипів** з мінарета «ла алла»... і правовірні спочивають [В путах шайтана, с. 68]; Він кисло **буркнув**, прийняв з рук Савки пляшку, скинув сорочку і почав обтирати одеколоном біле, жовтаве од старості тіло [Коні не винні, с. 69].

Диференційна сема **«сміх і плач»** виражається такими лексемами як *сміятися, плакати, реготати, пирскати, зайтися плачем*. Наприклад, *Може, співає, може, сміється, а може, зайшлося від плачу* [Інтермецо, с. 49]; *Блискають тільки гострі, колючі згуки, і дрібно **сиплеться регіт** на металеву дошку, як шріт* [Інтермецо, с. 50]; *Воно **пирснуло** сміхом й надуло рожеві губки, повні і вогкі* [В дорозі, с. 54]; *Спочатку гості були збентежені, але, побачивши, що їх старання йдуть намарне, весело **зареготались*** [В путах шайтана, с. 67].

Лексеми на позначення **нечленороздільних звуків людини** теж трапляються досить часто. Серед них дієслова *хроніти, гмикати, белькотати, егекати, кректати, нукати, охкати, насвистувати, сюсюкати, тьхукати, фекати, хмикати, пхинькати* та ін. Наприклад, *Вони, може, навіть **хропли** – мітинговий оратор Іван і «товариш Марія»!..* [В дорозі, с. 60]; ***Поцмокуючи** та похитуючи головою, вона приязно й прудко **белькотала** щось не зрозумілою їм мовою* [В путах шайтана, с. 68]; *Бідна дівчина **зітхнула*** [В путах шайтана, с. 68]; *Як **заахає** жінка, його стара дбайлива Соня, заметушиться Савка, і всі будуть дивитись йому у рот* [Коні не винні, с. 70]; – *Ах, вибачай... – підняв той засмалений вид і **засюсюкав**: – Замість дванадцяти возять тільки десять возів* [Коні не винні, с. 70]; ***Насвистував** вальс, який тепер щодня грали у цирку, і бив чоботом в чобіт, як полковий офіцер* [Подарунок на іменини, с. 81]; *Сусанна аж **пхинькнула** з нетерплячки* [Подарунок на іменини, с. 81].

Такі дієслова характеризують звуки, причиною виникнення яких є емоційні настрої людини, її психологічний чи фізичний стан.

Дієслова звучання можна класифікувати не тільки за певними семантичними групами, а й за іншими параметрами, що стосуються їхнього стилістичного навантаження у тексті, наприклад, за типом чи властивостями звуку.

Диференційна сема «тип звуку» конкретизує інваріантну сему в плані вказівки на різновид звуку, який сприймають як відомий, наділений якимись особливостями: *шерех* – це глухий звук, шум від тертя чогось об щось; *шум* – це глухий звук, що утворюється внаслідок злиття звуків у одноманітне незлагоджене звучання тощо. Диференційна сема «тип звуку» у прозі М. Коцюбинського наявна в дієсловах *гуркати, гудіти, шарудіти, шелестіти, шерхати* й под. Наприклад, *Тихо пересувались лакеї у чорних фраках, замкнувши в обличчях повагу, блищало срібло посуду, п'явсь виноград по колонах, за нами шуміли пальми, а перед нами море* [Сон, с. 94];

Диференційна сема «властивості звуку» охоплює лексеми *бренькати, гудіти, гримати, тріскати, скрекотати, сюрчати, дзвеніти, клекотати, ричати, рокотати, тринькати*. Наприклад, *Одвічна непорушність двигтіла, скреготали кам'яні маси, ламався світ – і скелі в гніву одривали од матернього лона непокірних дітей* [Сон, с. 94]; *Хор цвіркунів м'яко сюрчав в сухій траві, а один з них, покриваючи все, дзвінко тягнув свою ноту, наче між землею і небом, понад застиглим морем снувалась й дзвеніла безконечна срібна струна* [Сон, с. 96]; *Ніжно дзвеніла над ним хвоя смерек, змішавшись з шумом ріки, сонце наляло золотом глибоку долину, зазеленило трави, десь курився синій димок од ватри, з-за Ігриця оксамитовим гулом котився грім* [Тіні забутих предків, с. 101]; *Ja-ja... Ja-ja... – тріщало понад столом, а під столом стукали ноги, грубі литки у панчохах з грубої вовни та в запорошених капцях, їх дами, негарні, у ластовинні, здіймали кості плечей в погано пригнаних блузках і механічно викидали із себе, як ті ляльки, що їм треба*

*притиснути у відповідному місці [Сон, с. 93]; Острів **шунів**, як розпечений камінь, кинутий в воду, і круг нього кипіла вода [Сон, с.90].*

Викликають інтерес автосемантичні дієслова звучання із додатковими аспектуальними семами (ДАС). Найбільшою частотністю характеризується ДАС інгресивності. Вона зафіксована нами в таких дієсловах М. Коцюбинського: *заахати, заверещати, загерготати, загехкати, запищати* та ін.

Інші ДАС є менш вживаними у досліджуваних текстах.

За ступенем семантичного наповнення дієслова звучання належать до автосемантичних мовних одиниць. Однак при зміні суб'єкта дії такі вербативи можуть метафоризуватися й набувати значення перехідності. Рідко у прозових творах М. Коцюбинського трапляються синсемантичні дієслова із семантикою звучання. Усього ми нарахували 25 таких речень. Наприклад: *Вони замкнуться за мною, і надаремне **кляцати** буде **кістками** залізна рука? [Інтермецо, с. 44]; Може, співає, може, сміється, а може, **зайшлося від плачу**[Інтермецо, с.49]; Блискають тільки гострі, колючі згуки, і дрібно **сиплеться *регім*** на металеву дошку, як шріт [Інтермецо, с. 50]; А згори **сипле та й сипле...** витрушує душу з дзвіночків, струже срібні дошки і свердлить крицю, плаче, голосить і **сіє *регім*** на дрібне сито [Інтермецо, с. 51]; Він говорив про речі, повні жаху для мене, так просто й спокійно, як жайворонок **кидав** на поле **пісню**, а я стояв та слухав, і щось тремтіло в мені [Інтермецо, с. 52]. Воно **пирснуло сміхом** й **надуло рожеві губки, повні і вогкі** [В дорозі, с. 54]. Синсемантичні дієслова звучання передають певну метафоричну ознаку або вживаються для деталізації й конкретизації джерела чи типу звуку.*

Отже, проаналізувавши 500 речень з прозових текстів М. Коцюбинського, можна підтвердити доцільність поділу дієслів звучання на три основні групи: 1) дієслова, що характеризують звучання неживих предметів, 2) дієслова на позначення звуків, що створюють істоти (крім людини), 3) дієслова на позначення звуків, утворюваних людиною,

які в прозі письменника найчастіше вживаються для передачі звукового динамічного образу, що засвідчує тяжіння митця до звукопису, мелодійності й чуттєвого ритму у прозі.

2.3. Формально-граматичні параметри дієслів звучання у прозі Михайла Коцюбинського

Усі дієслова звукової семантики об'єднує спільність походження: більшість із них утворилася від звуконаслідувальних слів або вигуків і тільки незначна частина – від іменникових основ. Проблемним на сьогодні є питання щодо встановлення напряму словотвірної мотивації у сфері дієслів звучання. Наприклад, важко визначити твірне/похідне слово в парах *гриміти* – *грім*, *кричати* – *крик*, *шуміти* – *шум*, *дзвеніти* – *дзвін*, *кашляти* – *кашель*, *ревіти* – *рев* тощо, оскільки безсуфіксні іменники не мають ознак словотвірної похідності так само, як і дієслова, що корелюють із ними. Фонетичні зміни у структурі звукономінативних лексем призвели до того, що напрям похідності можна встановити лише за допомогою історичних зіставлень. Так, у результаті етимологічного аналізу було з'ясовано відсубстантивне походження вербативів *гудіти*, *дзвеніти*, *свистіти* та віддієслівне творення іменника у парі *ревіти* → *рев*. Щодо слів *гриміти* – *грім*, *сміятися* – *сміх*, то між ними словотвірної похідності не виявлено, бо в цих парах, як уважають лінгвісти, дієслово та іменник творяться паралельно від індоєвропейських звуконаслідувальних коренів *ghrem-/ghrom-* та, відповідно, *smoi-* [Бабакова, с. 7].

Серед дієслів звучання М. Коцюбинського зафіксовано спільнокореневі деривати типу: *цьвохати* – *цьвохкати*, *скавучати* – *скавуліти*, *шемрати* – *шемріти*, *муркати* – *мурчати* тощо, які по-різному трактуються в лінгвістиці: одні дослідники вважають їх синонімами, інші – варіантами того самого слова. Існує також думка, що синонімами дериваційного рівня або ж варіантами є лише суфікси чи префікси, а не похідні лексеми.

Щодо питання варіантності та синонімії, то найбільш переконливими видаються погляди І. Ковалика про те, що безсумнівними є тільки фонетичні варіанти окремої морфеми, звукові варіації, зумовлені історико-

фонетичними змінами у фонетичній системі певної мови. У таких дієсловах спостерігається варіювання

-голосних звуків у коренях: *бамкати* – *бемкати* – *бомкати* – *бумкати*, *хихикати* – *хіхікати*, *гахкати* – *гехкати*, *грюкати* – *грякати*, *бренькати* – *бринькати*, *підпадьомкати* – *підпідьомкати*, *курликати* – *курлюкати*, *чвиркати* – *чвіркати*;

-приголосних: *цявкати* – *дзявкати*, *дзюркотіти* – *чуркотіти* (діал.), *дзижчати* – *дзинчати*, *чвакати* – *чмакати*, *цьвохати* – *цьвохати*;

-фіналі кореневої морфеми: *цівікати* – *цівкати*, *пхикати* – *пхинькати*;

-голосного й приголосного внаслідок їх перестановки в корені: *чавкати* – *чвакати*, *цівкати* – *цвікати*.

Узявши за основу трактування словотвірної синонімії та варіантності, дане О. Рембецькою [80], вважаємо словотвірними варіантами дієслів звучання пари *цьвохати* – *цьвохкати*, *гехати* – *гехкати*, *хруммати* – *хрумкати*, *ухати* – *ухкати*, *бухати* – *бухкати* та ін., що мають спільне словотвірне значення й утворені за допомогою суфіксів *-а-*, *-ка-*, які виконують однакову функцію і є варіантами одного суфікса. Прикладами словотвірних варіантів у межах дієслів звукової семантики є також вербативи типу *дзяволіти* – *дзявуліти*, *дзяволити* – *дзявулити*, *гуркотати* – *гуркотіти*, *цвіркотати* – *цвіркотіти* та под., в яких уживаються варіантні суфікси.

До словотвірних синонімів зараховуємо лексеми *скавучати* – *скавуліти*, *шемрати* – *шемріти*, *дзявкати* – *дзяволити*, *скугоніти* – *скуготати*, *бухкати* – *бухтіти*, *хрумкати* – *хрумтіти*, *хрускати* – *хрустіти* та ін., оскільки твірними формантами в цих спільнокореневих дієсловах із тотожним словотвірним значенням виступають різні суфіксальні морфеми.

Безпрефіксним дієсловам звукової семантики властиві спільні структурно-граматичні ознаки, зокрема видова дефективність.

Досліджувані лексеми належать до одновидових дієслів: вони можуть бути або тільки недоконаного виду, або ж доконаного. Основною причиною видової неспіввіднесеності дієслів звучання недоконаного виду є неграничний характер виражених ними дій та станів.

Одна з граматичних особливостей дієслів «звучання» стосується наявності в них повної чи неповної особової парадигми. Дієслова, що репрезентують звукові процеси, здійснювані людиною, вживаються в усіх особових формах однини та множини, тому що діяч-людина може бути і мовцем (*я кричу, ми кричимо*), і співрозмовником (*ти кричиш, ви кричите*), і об'єктом мовлення (*він, вона, воно кричить, вони кричать*). Дієсловам, які передають звуковий вияв тварин і предметів, у їхньому прямому значенні форми 1-ї та 2-ї особи не властиві, оскільки не-особа не може брати участі в діалозі.

Деякі дієслова (*кудкудакати, мугикати, курликати, крякати, хникати*) утворюють граматичні синоніми, репрезентовані паралельними особово-часовими формами, одна з яких зберігає тематичний суфікс основи, інша – втрачає, пор.: *кудкудакати – кудкудакаю і кудкудачу, кудкудакаєш і кудкудачеш, кудкудакає і кудкудаче* тощо; *мугикати – мугикаю і мугичу, мугикаєш і мугичеш, мугикає і мугиче* та ін. Такі дієслова кваліфікують як різновідмінювані. Лінгвісти припускають, що виникнення граматичних синонімів у звуконаслідувальних дієсловах пов'язане з прагненням до уніфікації основ у парадигмах теперішнього й минулого часу. Поява другої продуктивної форми вважається закономірним прогресивним мовним явищем, яке полягає в переході від непродуктивного до продуктивного способу творення форм. Указані дієслівні форми, за твердженням дослідників, довгий час існують у мові як адекватні, стилістично нейтральні, пізніше можливе стилістичне розмежування форм деяких ономотопів або їх семантична диференціація, наприклад, дієслово *хничу* в кінці ХХ ст. починає частіше вживатися в розмовному стилі, а дієслова *кряче* і *крякає* розмежовуються семантично:

качка крякає – ворон кряче. В українських словниках особово-часові форми названих ономатоїв подаються як синонімічні, стилістично недиференційовані, крім форм *кукурічу, кукурічеш*, які фіксуються в словнику з позначкою *рідковживані*.

У структурі речення абсолютивне дієслово може виконувати роль присудка синтетичної та аналітичної будови, підмета, головного члена односкладного речення та неголовних компонентів причленної залежності. Сильною формально-граматичною позицією для автосемантичних дієслів є позиція дієслівного простого присудка. Автосемантичність семантики дієслова в позиції присудка уможлиблює певним чином поставити знак рівності між формально-граматичними властивостями простого присудка, зокрема його обсягом, та категорійним значенням дієслова – здатністю в конкретних реченнях виражати дію, процес, стан. Речення з такими присудками мають специфічні ознаки, найголовнішою з яких є відсутність обов'язкових компонентів приприсудкової залежності.

Якщо в граматичній системі мови для вираження присудка наявний спеціалізований засіб – особова форма дієслова, то для мовленнєвих репрезентацій формально-граматичної предикативної моделі речення такими спеціалізованими засобами виступають: а) особова форма абсолютивного дієслова; б) інфінітив абсолютивного дієслова.

У функції простого присудка, представленого особовими формами, вживаються автосемантичні дієслова всіх виділених вище ЛСГ у повній часовій парадигмі дійсного способу, родових і числових формах умовного способу та особових формах наказового способу. Наприклад: *За його пам'яті вже двічі коло їх хати **трембітала** трембіта, оповіщаючи горам і долам про смерть [Тіні забутих предків, с. 103]; Сусанна аж **пхинькнула** з нетерплячки [Подарунок на іменини, с. 81]; Пароходик **дирчав** [Подарунок на іменини, с. 80]; Лакеровані чоботи дрібно **скрипіли** під столом [Подарунок на іменини, с. 78]; Нахабно сміялось холодне світло, і **ляскали** двері [Невідомий, с. 75]; Під вікнами билась і **цвірінькали***

горобці, сонце встало таке веселе, що сміялись вікна, стіни і навіть постіль, де спав Аркадій Петрович [Коні не винні, с. 72].

Автосемантичні дієслова на позначення звучання виявляють також специфіку в ролі складеного присудка аналітичної будови. Граматикалізована в складений присудок семантична єдність, утворена інформативно недостатнім особовим дієсловом або предикативним прикметником та інфінітивом абсолютивного дієслова, має формально-граматичну та семантичну завершеність, підтвердженням чого слугує відсутність при ній обов'язкових приприсудкових позицій: *Насуне з галасом на подвір'я ціла громада, **почне верещати** тонко жінота, здіймаючи сварку за землю... діти почнуть заглядати у вікна та лазить по танку, мов на своєму... [Коні не винні, с. 72]; Нахилився над тарілкою і потиху **почав сьорбати** юшку, обводячи інколи оком світлицю [Подарунок на іменини, с. 79]; Вони замкнуться за мною, і надаремне **кляцати** буде кістками залізна рука? [Інтермецо, с. 44]*

У двоскладному реченні автосемантичні дієслова в неозначеній формі можуть вживатися в ролі підмета: *А **плакати** – це також щастя [Коні не винні, с. 73]*

У межах односкладних структур автосемантичні дієслова виразно виявляють свої формально-граматичні особливості, коли вони заповнюють позиції головного синтаксичного компонента у двох різновидах односкладних речень: безособових та інфінітивних. Абсолютивне дієслово самостійно заступає позицію головного члена в цих односкладних реченнях, утворюючи головний член синтетичної будови і відповідно – речення без обов'язкових поширювачів.

У реченнях, предикатне ядро яких сформоване з участю предикатів дії, процесу та стану, виражених абсолютивними дієсловами, вживаються деякі валентно непов'язані компоненти. Вони представлені причленими необов'язковими (факультативними) компонентами. Факультативні компоненти причленної залежності в таких реченнях трапляються в

припідметовій та приприсудковій позиціях: *Віконна рама затремтіла, і всі шибки дико задеренчали* [Поєдинок, с. 84]; *Сусанна аж пхинькнула з нетерплячки* [Подарунок на іменини, с. 81]; *Доря ображено чмихнув і підняв вгору біласті чубки* [Подарунок на іменини, с. 80]; – *Геть! Геть з хати! – верещав тонким не своїм голосом пан Микола й тупав ногами в калошах* [Поєдинок, с. 84].

Характер семантики дієслів «звучання» як автосемантичних лексем заважає розвитку категорії перехідності (про що йшлося у попередніх підрозділах), тому більшість із них – неперехідні. Однак інколи трапляються дієслова, що набувають перехідності в контексті, й потребують поширювача – непрямого додатка. Наприклад, *Він говорив про речі, повні жаху для мене, так просто й спокійно, як жайворонки кидав на поле пісню, а я стояв та слухав, і щось тремтіло в мені* [Інтермецо, с. 52]; *Навіть квочка квокотала про се біля ніг, але на неї не звертали уваги* [В дорозі, с. 58]; *Дівчина хлюпалась у теплій воді, коли враз, глянувши на прибережні оселі, вона так і залякла, зігнута й зацікавлена* [В пугах шайтана, с. 64].

Отже, найчастіше дієслова «звучання» виконують функцію простого присудка у повній часовій парадигмі дійсного способу, родових і числових формах умовного способу та особових формах наказового способу. Для них як автосемантичних лексем характерна факультативна сполучуваність, відсутність обов'язкових поширювачів.

Висновки до II розділу

Із усіх частин мови дієслово визначається лінгвістами як найскладніша, що акумулює велику потенційну силу експресії, оскільки володіє широкими можливостями опису життя в його розвитку. Стилiстична потужність дієслів міститься і в їхній семантиці, і в розгорнутій системі морфологічних форм.

Науковці виокремлюють одинадцять лексико-семантичних груп дієслів (руху, мовлення, звучання, трудової діяльності, поведінки, процесуальної властивості, перетворення, буття, фізичного стану, фізіологічного стану, психо-емоційного стану), значне місце серед яких належить лексемам на позначення звучання.

Дослідивши прозові твори М. Коцюбинського ми з'ясували, що письменник використовує значну кількість дієслів із диференційною ознакою «звучання неживих предметів». Вона конкретизується у М. Коцюбинського різними значенневими варіантами, а саме: «предмети побуту», «дзвін», «машини й механізми», «рослини», «рідина», «абстрактні поняття» тощо.

Друга група аналізованих лексем – «істота (крім людини)» – це дієслова, що називають звуки, утворювані тваринами, птахами, земноводними та іншими представниками тваринного світу. Сема «істота (крім людини)» репрезентована в автосемантичних дієсловах звучання п'ятьма варіантами: «домашні тварини», «домашні птахи», «дикі птахи», «земноводні», «комахи».

Дієслова «звучання» з диференційною ознакою «людина» поділяємо на кілька підгруп: дієслова мовлення, дієслова сміху та дієслова – назви нечленороздільних звуків людини.

Усі дієслова звукової семантики об'єднує спільність походження: більшість із них утворилася від звуконаслідувальних слів або вигуків і тільки незначна частина – від іменникових основ.

У структурі речення абсолютивне дієслово здебільшого виконує роль присудка синтетичної та аналітичної будови, підмета, головного члена односкладного речення та неголовних компонентів причленної залежності. Сильною формально-граматичною позицією для автосемантичних дієслів є позиція дієслівного простого присудка.

Щодо питання варіантності та синонімії, то безсумнівними є фонетичні варіанти окремих морфем, звукові варіації, зумовлені історико-фонетичними змінами у фонетичній системі мови.

ВИСНОВКИ

Ретроспективний аналіз наукового вивчення українського дієслова засвідчив постійну увагу українських та зарубіжних науковців до цієї частини мови, що ґрунтується як на комплексному підході до вивчення структури дієслова, так і на увазі до його окремих особливостей, зокрема словотвору, синтаксичної ролі, граматичних категорій, семантичного значення тощо.

Дієслово називає процес, дію або процесуальний стан і таким чином є основною одиницею мови, що представляє дійсність як рух і за допомогою своїх граматичних категорій відносить цю дійсність до часу – реального або гіпотетичного, а також до суб'єкта або об'єкта дії.

Найменування денотатів у денотативно-структурному форматі визначило особливий підхід до вивчення дієслова й спричинило виділення трьох груп лексем: абсолютної семантики (автосемантичних слів, автосемантичних слів), релятивної семантики (синсемантичних слів, синсемантичних слів), інформативно недостатніх слів. Основними критеріями розмежування автосемантичних та синсемантичних дієслів є обов'язковість/ необов'язковість прислівного синтаксичного зв'язку.

Лексичні значення дієслова надзвичайно різноманітні, при тому те саме дієслово у різних варіантах реалізації свого значення може бути віднесене до різних лексико-семантичних груп і, навпаки, – деякі дієслова в одному зі своїх значень можуть перебувати у складі різних розрядів. Зазвичай, окремі групи дієслів можна нескінченно ділити на дрібніші підгрупи. Усе це зумовлює складність типології дієслівної лексики, однак мовознавці все ж виокремлюють найзагальніші лексико-семантичні групи та підгрупи дієслів, що безпосередньо відображають їхній зв'язок із явищами позамовної дійсності: дієслова руху, мовлення, звучання, трудової діяльності, поведінки, процесуальної властивості, перетворення, буття, фізичного стану, фізіологічного стану, психо-емоційного стану тощо.

Проаналізувавши 500 речень, вибраних із прозових творів Михайла Коцюбинського, ми виявили такі лексико-семантичні групи дієслів «звучання» (510): 1) дієслова, що характеризують звучання неживих предметів (261 – 51 %), 2) дієслова на позначення звуків, що створюють істоти (57 – 11 %), 3) дієслова на позначення звуків, утворених людиною (192 – 38 %).

Перша група конкретизується у М. Коцюбинського різними значеннєвими варіантами, а саме: «предмети побуту», «дзвін», «машини й механізми», «рослини», «рідина», «абстрактні поняття» тощо.

Друга група аналізованих лексем – це дієслова, що називають звуки, утворені тваринами, птахами, земноводними та іншими представниками тваринного світу. Сема «істота (крім людини)» репрезентована в автосемантичних дієсловах звучання п'ятьма варіантами: «домашні тварини», «домашні птахи», «дикі птахи», «земноводні», «комахи».

Дієслова «звучання» з диференційною ознакою «людина» поділяємо на кілька підгруп: дієслова мовлення, дієслова сміху та дієслова – назви нечленороздільних звуків людини.

За ступенем семантичного наповнення дієслова «звучання» належать до автосемантичних мовних одиниць. Однак при зміні суб'єкта дії такі вербативи можуть метафоризуватися й набувати значення перехідності. Рідко у прозових творах М. Коцюбинського трапляються синсемантичні дієслова із семантикою «звучання». Усього ми нарахували 25 таких речень.

Проаналізувати походження досліджуваних лексем, ми з'ясували, що більшість із них утворилася від звуконаслідувальних слів або вигуків і тільки незначна частина – від іменникових основ.

Проблемним на сьогодні є питання щодо встановлення напряму словотвірної мотивації у сфері дієслів звучання. Фонетичні зміни у структурі звукономінативних лексем призвели до того, що напрям похідності можна встановити лише за допомогою історичних зіставлень. Серед дієслів звучання М. Коцюбинського зафіксовано спільнокореневі

деривати, які по-різному трактуються в лінгвістиці: одні дослідники вважають їх синонімами, інші – варіантами того самого слова. Існує також думка, що синонімами дериваційного рівня або ж варіантами є лише суфікси чи префікси, а не похідні лексеми. Безсумнівними є тільки фонетичні варіанти окремої морфеми, звукові варіації, зумовлені історико-фонетичними змінами у фонетичній системі мови. Деякі дієслова утворюють граматичні синоніми, репрезентовані паралельними особово-часовими формами.

У структурі аналізованих речень дієслова звучання найчастіше виконують роль простого присудка, рідше підмета, головного члена односкладного речення та неголовних компонентів причленної залежності. Для них як автосемантичних лексем характерна факультативна сполучуваність, відсутність обов'язкових поширювачів. Дуже рідко трапляються дієслова, що набувають перехідності в контексті, й потребують поширювача – непрямого додатка.

Отже, існує безпосередній зв'язок між формальними характеристиками тексту М. Коцюбинського, зокрема наявністю дієслів лексико-семантичної групи «звучання», та його стильовою манерою. Імпресіоністичне бачення світу крізь призму звукової образності створюється митцем завдяки оживленню природи. Градація звукового образу, потік музичних асоціацій, динамізм, емоційність оповіді досягаються завдяки наповненості тексту дієслівною лексикою, її синонімікою, елементами звуконаслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапій А.П. Лексико-семантична група дієслів мовлення в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. П. Агапій. – Київ, 1999. – 16 с.
2. Адмони В.Г. Опыт классификации грамматических теорий в современном языкознании / В. Г. Адмони // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 37-48.
3. Адмони В.Г. Структура грамматического значения и его статус в системе языка / В.Г. Адмони // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках. – Ленинград, 1979. – С. 6-36.
4. Андерш Й.Ф. Проблеми синтаксичної семантики в сучасному зарубіжному мовознавстві / Й.Ф. Андерш // Мовознавство. – 1983. – №1. – С. 11-19
5. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – Москва : Наука, 1988. – 341 с.
6. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – Москва : Языки русской культуры, 1999. – 895 с.
7. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики [Текст]: монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
8. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. –Київ : Вища школа, 1991. – 231 с.
9. Білик Л.С. Дієслівні словосполучення у східностепових говірках Донеччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л.С. Білик. – Донецьк, 2003. – 230 с.
10. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. – Москва: Высшая шк., 1981. – 184 с.
11. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – Москва : Наука, 1975. – 560 с.
12. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове

/ В. В. Виноградов. – Москва : Высшая школа, 1972. – 614 с.

13. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І.Р. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.

14. Вихованець І.Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови / І. Р. Вихованець // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: зб. наук, праць. Серія: Філологія. – Вінниця : ВДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 3-6.

15. Глущенко В.А. Лінгвістичний метод і його структура / В.А. Глущенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32-44.

16. Городенська К.Г. Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 39-40.

17. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.

18. Гут Н. Дієслова говоріння в авторських ремарках роману Г. Тютюнника «Вир» / Н. Гут // Дивослово. – 2007. – № 6. – С. 39-41.

19. Джочка І.Ф. Сучасна українська літературна мова. Морфологія : Схеми та зразки аналізу / І. Джочка. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 196 с.

20. Дишлева С.М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С.М. Дишлева. – Київ, 2008. – 274 с.

21. Дієслово в лексикографічній системі: Монографія. / О. Рабулець, Н. Сухарина, В. Широков, К. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. – Київ : Довіра, 2004. – 259 с.

22. Ділай І.П. Когнітивні дієслова в англійській мові: парадигматика, синтагматика, епідигматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. П. Ділай. – Львів, 2011. – 21 с.

23. Драч Ю.Б. До питання реченнєвотвірних параметрів дієслова / Ю.Б. Драч // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського: зб. наук. праць. – Вінниця, 2007. – Вип. 9. – С. 49-52.
24. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення (Просте речення; еквіваленти речення) / П.С. Дудик. – Київ : Наукова думка, 1973. – 286 с.
25. Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Київ : Радянська школа, 1965. – Ч. 1. – 423 с.
26. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії : монографія / А.П. Загнітко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 219 с.
27. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
28. Іваницька Н.Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : монографія / Н.Б. Іваницька . – Вінниця : СПД Главацька, 2011. – 636 с.
29. Іваницька Н.Б. Синтагматика українського дієслова і синтаксичний аналітизм : монографічний навчальний посібник / Н.Б. Іваницька. – Вінниця : ПП Балюк І.Б., 2010. – 175 с.
30. Іваницька Н.Б. Система значеннєвих варіантів семантичного макрокомпонента категорії процесуальності українських та англійських дієслів / Н.Б. Іваницька // Мовознавство. – 2007. – №2. – С. 62-68.
31. Іваницька Н.Б. Співвідношення дієслівних найменувань процесуальних денотатів в українській та англійській мовах // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 44-53
32. Іваницька Н.Б. Функціонально-семантична класифікація автосемантичних дієслів в українській та англійській мовах / Н.Б. Іваницька. – Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – Київ, 2004. – 193 с.

33. Іваницька Н.Л. Абсолютивно-релятивна природа повнозначного слова і формально-граматичне членування речення / Н. Л. Іваницька // Verba Magistri: Мовознавство. Літературознавство. Журналістикознавство. Педагогіка. Методика: [збірник наукових праць, присвячений ювілею доктора філологічних наук, проф. С. В. Ломакович / за загальною редакцією В. М. Терещенка та П. Б. Ткач]. – Харків, 2008. – С. 82-92.

34. Іваницька Н.Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення / Н.Л. Іваницька // Мовознавство. – 2001. – №3. – С. 97-104.

35. Іваницька Н.Л. Диференціація повнозначних слів за їхніми сполучальними ознаками / Н.Л. Іваницька // Філологічні студії: збірник наукових праць. – Вінниця, 2004. – С. 51-55.

36. Іваницька Н.Л. Експериментальний прийом елімінування в практиці лексико-граматичного аналізу / Н. Л. Іваницька // Наукові записки. Серія: Філологія. – Вінниця : Вид-во Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. – 2003. – № 5. – С. 46-51.

37. Іваницька Н.Л. Номінація процесуального денотата в українській та англійській мовах : Тексти лекцій / Н.Л. Іваницька. – Вінниця : Вид-во ВДПУ, 2010. – 135 с.

38. Іваницька Н.Л. Однослівна номінація процесуального денотата в англійській мові / Н.Л. Іваницька, Т.М. Вонсович // Філологічні студії : Збірник наукових праць. – Вінниця : Вид-во Вінницького державного педагогічного університету, 2008. – Вип. 6. – С. 93-95.

39. Іваницька Н.Л. Повнозначне слово в його проекції на денотат : [посібник для аспірантів, магістрантів, науковців-філологів] / Н.Л.Іваницька. – Вінниця : Вид-во Вінницького державного педагогічного університету, 2007. – 82 с.

40. Іваницька Н.Л. Про т.зв. «приховані семи» в системі

повнозначних слів української мови / Н.Л. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія. Збірник наукових праць / гол. ред. Н.Л. Іваницька. – Вінниця : ВДПУ, 2012. – Вип. 16. – С. 10-20.

41. Іваницька Н.Л. Синтагматика повнозначних слів української мови / Н.Л. Іваницька // Науковий вісник Київського нац. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2009. – С. 10-15.

42. Іваницька Н.Л. Термінологічні назви нерозчленованого предметного денотата (на матеріалі лінгвістичних термінів) / Н.Л.Іваницька, М.В. Вижга // Філологічні студії : Збірник наукових праць. – Вінниця : Вид-во Вінницького державного педагогічного університету, 2007. – Вип. 5. – С. 22- 25.

43. Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія / Н.Л. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: зб. наук, праць. Серія: Філологія. – Вінниця : ВДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 70-73.

44. Іваницька Н.Л. Явище автосемантизації в дієслівній системі української мови / Н.Л. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: зб. наук, праць. Серія: Філологія. – Вінниця : ВДПУ, 2011. – Вип. 13. – С. 38-42.

45. Кероп'ян А.Р. Лексико-семантична структура російських та англійських дієслів мовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / А.Р. Кероп'ян. – Донецьк, 2003. – 21 с.

46. Киуру К.В. Номинация как манипулятивный прием в политическом дискурсе [Текст] / К.В. Киуру // Профессиональная риторика : Проблемы и перспективы. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 86-87.

47. Клаус Г. Сила слова : Гносеологический и прагматический анализ языка [Текст] / Георгий Клаус. – Москва : Прогресе, 1967. – 215 с.

48. Ковалик І.І. Граматичні категорії в сучасній українській мові та методи їх вивчення / І.І. Ковалик // Українське мовознавство. – 1973. – Вип. 1. – С. 22-27.
49. Ковалик І.І.. Основні граматичні поняття / І.І. Ковалик // Сучасна українська літературна мова / за заг. ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1969. – С. 7-15.
50. Кононенко В.І. Мова. Культура. Стиль: збірник статей / В.І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2002. – 460 с.
51. Конюшкевич М.И. Функциональный потенциал полнозначных слов для образования предлогов [Текст] / М.И. Конюшкевич // Функциональные аспекты словау́тварэ́ння. – Мінськ : Вид-во Мінськ. держ. ун-ту, 2006. – С. 115-121.
52. Коцюбинський М.М. Твори в трьох томах. Том третій / М.М. Коцюбинський. – Київ : Дніпро, 1979. – 375 с.
53. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
54. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – Москва, 1962. – 456 с.
55. Лахно Н.В. Префіксальна сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Н. В. Лахно. – Київ, 2006.
56. Леденев Ю.И., Леденев Ю.Ю. Язык / Ю.И. Леденев, Ю.Ю. Леденев. – Ставрополь, 2000.
57. Леута О.І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / О.І. Леута. – Київ : [б. и.], 2009. – 35 с.

58. Леута О.І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / О.І. Леута. – Київ : Такі справи, 2008. – 208 с.

59. МASIцька Т.Є. Семантичні типи двовалентних дієслівних предикатів у поезіях Ліни Костенко / Т.Є. МASIцька, Ю.С. Васейко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 06/2010 . – Том 23. – №2. – ч.2: Филология. Социальные коммуникации . – С. 554-559.

60. Мединська Н.М. Проблема категорійного статусу дієслова [Електронний ресурс] / Н.М. Мединська. – Studia Linguistica. – 2011. – Вип. 5. – Режим доступу : <http://philology.kiev.ua/php и//7>.

61. Мельничук О.С. Розвиток мови як реальної системи [Текст] / О.С. Мельничук // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 22-34.

62. Мирончук М.В. Семантика дієслів розташування в англійській, німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / М.В. Мирончук – Донецьк, 2006. – 21 с.

63. Міроненко Т.В. Стан і напрями дослідження дієслова в літературній та діалектній мовах / Т.В. Міроненко // Лінгвістика. – 2013. – №1. – С. 191-198 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua /UJRN/ling_2013_1_27.

64. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: монографія / М.В. Мірченко. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.

65. Мусієнко В.П. Проблема істинності лінгвістичних знань / В.П. Мусієнко // Мовознавство. – 2000. – № 2-3. – С. 11-16.

66. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: От семантических структур к языковым средствам: [монография] / А. Мустайоки. – Москва : Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.

67. Навальна М. Поширення лексики офіційно-ділового стилю в мові українських друкованих засобів масової інформації [Електронний ресурс] / М. Навальна. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/15872/1/navalna_ker_kad.pdf.

68. Ніколаєва Н.Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Н. Г. Ніколаєва; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2003. – 27 с.

69. Омельченко С.Р. Функционально-семантическая интерпретация ментальных глаголов (на материале речи казаков Нижнего Поволжья) : дис. ... д-ра филол. наук : 10. 02. 01 / С.Р. Омельченко. – Волгоград, 2006 – 410 с.

70. Орендарчук О. Л. Дієслівна лексика «чуттєвої сфери» в семасіологічному та ономасіологічному аспектах [Електронний ресурс] / О. Л. Орендарчук // Сучасні дослідження з іноземної філології. - 2010. - Вип. 8. – С. 412-418. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2010_8_61.

71. Орлова Т.М. Семантична структура та лінгвостилістичні можливості назв руху в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.М. Орлова. – Запоріжжя, 1999.

72. Парасюк Т. В. Функционально-ономасіологічний аналіз дієслів на позначення емоційних станів у сучасній українській літературній мові : Автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. В. Парасюк; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. - Львів, 2005. - 20 с.

73. Пашковська Г.О. До питання класифікації дієслів мовлення [Текст] / Г.О. Пашковська // Мова і культура. – Київ, 2005. – С. 122-130.

74. Пашковська Г.О. Походження й семантичний розвиток українських дієслів та фразеологізмів на позначення процесів мовлення

[Текст] : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Г.О. Пашковська; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – Київ, 2008. – 270 с.

75. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – Москва : УРСС, 2001. – 451 с.

76. Плотникова А.М. Когнитивное моделирование семантики глагола (на материале глаголов социальных действий и отношений) : приложение к дис. ... д-ра филол. наук : 10. 02. 19 / А.М. Плотникова. – Екатеринбург, 2008. – 555 с.

77. Плющ М.Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні: Вибрані праці /М. Я. Плющ. – Київ, 2011. – 362 с.

78. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. / А.А. Потебня. – Москва: Учпедгиз, 1958. – Т. 1-2. – 536 с.

79. Прокопенко І.М. Значеннєві характеристики синсемантичних дієслів / І.М. Прокопенко // Мовознавство. – 2004. – № 2-3. – С. 61-65.

80. Рембецька О.В. Проблема словотвірної синонімії та словотвірної варіантності в українському мовознавстві / О.В. Рембецька // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип.2. – С.309-313.

81. Рис У.Г. Категорія інтенсивності у сучасній польській мові: когнітивно-семантичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / У.Г. Рис. – Київ, 2010. – 18 с.

82. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / В.М. Русанівський. – Київ : Наук. думка, 1983. – 236 с.

83. Русанівський В.М. Структура українського дієслова / В.М. Русанівський. – Київ, 1971.

84. Руснак Н.О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів : монографія / Н.О. Руснак. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 448 с.

85. Савчук Т.В. Релятивні дієслова як структурно-семантичний клас дієслівної лексики / Т.В. Савчук // Українська мова. – 2003. – № 1(6). – С. 51-60.
86. Середницька А.Я. Ідеографічний поділ дієслівної лексики в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. / А. Я. Середницька. – Київ, 2001. – 21 с.
87. Серпутько Г. П. Стилiстичний аспект функціонування дієслів ставлення [Текст] : збірник / Г. П. Серпутько // Науковий часопис Національного Педагогічного Університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Київ : НПУ, 2006. – Вип. 2. – С. 179-185.
88. Слинько І.І. Історичний синтаксис української мови / І.І. Слинько. – Київ: Вища шк., 1973. – 215 с.
89. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – Київ : Вища шк., 1994. – 670 с.
90. Стадній А.С. Конотативно марковані дієслова на позначення фінансово-економічних процесів [Електронний ресурс] / А.С. Стадній. – Режим доступу: <http://ukrmova.com.ua/zmist-zhurnalu/vipusk-11>.
91. Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / М.І. Степаненко. – Київ : Вид-во Українського мовно--інформаційного фонду, 1997. – 216 с.
92. Сучасна українська літературна мова / [Плющ М.Я., Бевзенко С.П., Грипас Н. Я. та ін.; за ред. М. Я. Плющ]. – Київ : Вища школа, 1994. – 414 с.
93. Швець А.І. Дієслівна лексика російських говірок Одеської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / А. І. Швець. – Київ, 2008. – 23 с.

94. Шевчук Г.Я. Основні аспекти дослідження семантико-структурної групи дієслів переміщення української мови [Електронний ресурс] / Г.Я. Шевчук. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.

95. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови / К.Ф. Шульжук. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

96. Шумейкіна А.В. Багатозначність дієслів конкретної фізичної дії в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А.В. Шумейкіна. – Київ, 2007. – 23 с.

97. Якункіна Ю.О. Класифікаційні ознаки дієслів мовлення в системі дієслівної лексики сучасної української літературної мови [Електронний ресурс] / Ю.О. Якуніна. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.

ДОДАТКИ

Додаток А

Картотека речень

**Частотність вживання різних семантичних груп дієслів «звучання»
у творах Михайла Коцюбинського**

